

Economische Atlas Zeeland

2017

Colofon

© ZB 2017

Samenstelling

dr. ir. Dick van der Wouw

ZB| Planbureau en Bibliotheek van Zeeland
Kousteensedijk 7
4331 JE Middelburg
Postbus 8004
4330 EA Middelburg
Telefoon (0118) 654000
www.dezb.nl
info@dezb.nl

Ontwerp / drukwerk

ZB

Inhoud

<i>Samenvatting</i>	5
1. <i>Inleiding</i>	9
2. <i>Bevolking</i>	11
2.1. <i>Bevolkingsontwikkeling</i>	11
2.2. <i>Beroepsbevolking</i>	12
2.3. <i>Prognoses</i>	14
3. <i>Arbeidsmarkt</i>	17
3.1. <i>Beroepsbevolking</i>	17
3.2. <i>Banen in Zeeland</i>	21
3.3. <i>Werkgelegenheid in sectoren</i>	23
3.4. <i>Werkloosheid</i>	24
3.5. <i>Vacatures</i>	25
3.6. <i>Woon-werk verkeer</i>	29
4. <i>Inkomen</i>	33
5. <i>Productie, toegevoegde waarde en investeringen</i>	37
5.1. <i>Bruto regionaal product</i>	37
5.2. <i>Arbeidsproductiviteit</i>	40
5.3. <i>Investeringen</i>	40
6. <i>Bedrijfsontwikkeling, conjunctuur en innovatie</i>	45
6.1. <i>Bedrijven in Zeeland</i>	45
6.2. <i>Oprichtingen en opheffingen van vestigingen</i>	48
6.3. <i>Faillissementen</i>	49
6.4. <i>Investeringen in materiële vaste activa</i>	50
6.5. <i>Innovatie</i>	51
6.6. <i>Conjunctuur</i>	53
7. <i>Motoren van de economie</i>	59
7.1. <i>Stedelijke aantrekkelijkheid</i>	59
7.2. <i>Zeehavens</i>	60
7.3. <i>Recreatie en toerisme</i>	60
8. <i>Clusters van beeldbepalende sectoren in Zeeland</i>	63

Samenvatting

In deze Economische Atlas van Zeeland wordt inzicht geboden in de meest recente cijfers en de economische ontwikkeling in de provincie vooral na 2014. Sinds de vorige editie van de Economische Atlas Zeeland in 2014 heeft de Nederlandse economie zich sterk hersteld. Sprak het CBS in 2014 nog van een fragiel herstel van de Nederlandse economie, daarna is het alleen maar beter gegaan.

Ook in Zeeland is de economie in opgaande lijn. Het aantal bedrijfsvestigingen stijgt, het aantal Zeeuwen dat aan het werk is stijgt en ook de economische waarde die Zeeland toevoegt aan de landelijke economie stijgt. Het aandeel van Zeeland in de Nederlandse economie is 1,75% en bedraagt 11,834 miljard euro. De groei van de Zeeuwse economie sinds 2010 is vrijwel gelijk aan de landelijke. In 2016 groeide de Zeeuwse economie met 2%. De arbeidsmarkt die in Nederland ondanks de economische voorspoed nog steeds ruim is, is in Zeeland behoorlijk krap geworden.

De werkloosheid daalt naar een niveau onder de 5%. Daarmee zit Zeeland onder de grens die de afgelopen jaren gold als niveau van frictiewerkloosheid. Zodanig zelfs dat in het tweede kwartaal van 2017 de werkloosheid 3,4% bedraagt. Dat betekent dat de arbeidsmarkt in Zeeland steeds strakker in haar jasje zit en voor veel banen er een tekort aan beschikbare werkkrachten is. De arbeidsparticipatie is in Zeeland in 2016 zelfs hoger dan in Nederland als geheel.

*De economie in Zeeland groeit in 2017 in de ogen van de **ING-economen** volgens de landelijke lijn (gepubliceerd december 2016). Het belangrijkste verschil is dat de bouw, horeca en zakelijke dienstverlening iets minder hard groeien. De chemie herstelt en de hogere investeringsbereidheid voor vervangings- en uitbreidingsinvesteringen is een economische impuls voor de regio.*

De ontwikkeling van offshore activiteiten in de Zeeuwse havens heeft twee gezichten. Aan de ene kant is wind op zee 'booming' en aan de andere kant zijn de olie en gasactiviteiten fors ingezakt. Hierdoor komt er weer meer werk, maar is de markt voor veel bedrijven volgend jaar nog zwak. De werkloosheid is al laag. Een verdere daling zorgt voor een krappe arbeidsmarkt.

*De **Rabobank** maakt onderscheid tussen groeipotentie en groeirealisering. Op grond daarvan verwacht de bank een economische groei in Nederland die vooral in de Randstad zal worden gerealiseerd. In Zeeland zal vooral de ontwikkeling op de arbeidsmarkt een remmende werking hebben op de realisering van de economische groeipotentie van de provincie.*

De werkgelegenheid in Zeeland steeg in 2012 tot boven de 177.000 banen, maar zakte daarna terug naar 174.500. Het CBS telt in 2016 daarvan iets meer dan 148.000 banen van werknemers. Een toenemend deel van de economische activiteiten in Nederland wordt echter niet verricht in loondienst, maar door zelfstandigen met of zonder personeel. In 2003 waren er in Zeeland 25.000

zelfstandigen, in 2017 zijn dat er 32.000. De opmerkelijke sterke groei van het aantal bedrijfsvestigingen in de zorgsector en de gelijktijdige daling van het aantal banen in die sector de afgelopen jaren geeft aan dat het hier zeker voor een deel om werknemers gaat die ZZP-er zijn geworden. De horeca en de zakelijke dienstverlening zien duidelijke verbeteringen van de werkgelegenheid in de periode 2012-2016. In zorg en welzijn, de (semi)overheidsdiensten en industrie liep de werkgelegenheid sterk terug.

In de afgelopen jaren kreeg Zeeland te maken met een sterk vergrijzende beroepsbevolking. Naast een verdere vergrijzing is de verwachting dat de komende jaren de omvang van de beroepsbevolking zal gaan afnemen. Er wordt de komende 10 jaar een daling voorzien van 16.000-17.000 personen. Op basis van voorlopige berekeningen is een toekomstig tekort van 6.000 arbeidskrachten becijferd in de periode 2018-2022. De vergrijzing die een grote vervangingsvraag creëert is de belangrijkste oorzaak van dit tekort. En hoewel mensen steeds langer blijven doorwerken, gaat van de sterk vergrijzde beroepsbevolking in Zeeland een belangrijk deel de komende jaren met pensioen. Tegenover de uittreeders op de arbeidsmarkt staan veel minder schoolverlaters die op de Zeeuwse arbeidsmarkt instromen. Zij hebben daarom in de meeste gevallen goede arbeidsmarktprospectieven.

Daarnaast verlaten veel Zeeuwse jongeren de provincie om elders te studeren. In de afgelopen jaren keerden ongeveer een kwart van deze Zeeuwse jongeren na hun studie terug naar Zeeland. De weglek van jongeren is een belangrijke reden waarom zelfs bij een dalende werkgelegenheid de werkloosheid toch daalt. De vraag is hoe de markt met het te verwachte toenemende tekort aan arbeidskrachten zal omgaan. Het aantal openstaande en nieuwe vacatures in Zeeland is in augustus 2017 bijna verdubbeld ten opzichte van een jaar eerder. In de bouw wordt daarom voorzichtig geopereerd en past men het werk aan de beschikbare capaciteit aan.

Op landelijk niveau zijn de steden de motor van de economie. Daar groeide de afgelopen 25 jaar het aantal banen met 25%. Daarbuiten was dat 20%. Opmerkelijk genoeg is de werkgelegenheid in de Zeeuwse steden juist afgenomen. Vooral Middelburg met een daling van 16% tussen 2011 en 2016 valt op. Er zijn daarmee vooral stedelijke banen verloren gegaan. De toenemende pendel van werknemers naar hun werk buiten Zeeland duidt ook op een verplaatsing van banen naar andere steden in Nederland. Veelal zijn dat banen met zeer complexe gespecialiseerde taken waar een hoge opleiding voor nodig is. Het deel van de beroepsbevolking met dit soort banen op het totaal wordt ten opzichte van Nederland schaarser in Zeeland. Het heeft ook gevolgen voor de verdien capaciteit van de Zeeuwen. Het bruto binnenlands product per inwoner in Zeeland bedraagt 31.061 euro. In Nederland is dat 39.936 euro. Daarmee ligt de bijdrage van de gemiddelde Zeeuw aan de Nederlandse economie op iets meer dan driekwart van de bijdrage van een gemiddelde Nederlander.

Met een gemiddelde woon-werkafstand van gemiddeld 33,7 kilometer legt de Zeeuwse werknemer veruit de meeste kilometers af om bij het werk te komen.

Alleen de werknemers uit Flevoland komen daar met gemiddeld 32,7 kilometer enigszins in de buurt. Een ruime meerderheid van de Zeeuwse werknemers werkt niet in hun eigen woongemeente. De pendel van werknemers naar gemeenten buiten Zeeland is gestegen naar 42.500. Daarmee verdient bijna een kwart van de werkenden in Zeeland het brood buiten de provincie. Ondanks de afname van de banen in de steden van Zeeland en met name in Middelburg is bijna een kwart van de werkgelegenheid te vinden in het stedelijk economisch centrum Middelburg/Vlissingen en ruim een kwart van de banen van werknemers. Goes is de gemeente met de meeste banen ten opzichte van de beroepsbevolking. Tholen is de gemeente waar de meeste werknemers buiten de provincie werken.

De Provincie Zeeland heeft naar analogie van maar niet identiek aan het Nederlandse topsectorenbeleid een negental beeldbepalende economische sectoren benoemd: 1. Agro en food 2. Biobased 3. Logistiek 4. Maintenance 5. Water 6. Zorg 7. Energie 8. Vrijtijdseconomie 9. Seafood, visserij en aquacultuur. Een derde van alle Zeeuwse bedrijven behoort tot een beeldbepalende sector, waar bijna de helft van de banen in Zeeland is te vinden. De groei van de bedrijven in deze sectoren is iets groter dan de groei van alle bedrijven in Zeeland en het aantal arbeidsplaatsen is meer stabiel gebleven.

De cijfers en analyses in deze atlas laten zien dat de grote opgave voor Zeeland in de economische structuurversterking voor de nabije toekomst vooral valt of staat in de beschikbaarheid van mensen die het werk kunnen doen. Het tekort aan werkenden zal moeten worden opgevangen vanuit de arbeidsreserve, van buiten de provincie of door een groei in het aantal uren per werkende. Indien er geen van deze structurele wijzigingen zouden plaatsvinden, gaat dit tekort oftewel ten koste van economische groei en een weglek van bedrijvigheid, oftewel moeten bedrijven aanvullende maatregelen nemen om met minder personeel toe te kunnen (robotisering, automatisering). In dit verband zal met name van 2020-2022 een vermindering van het aantal Zeeuwse banen optreden als er geen toename van de migratie of inkomende pendel optreedt.

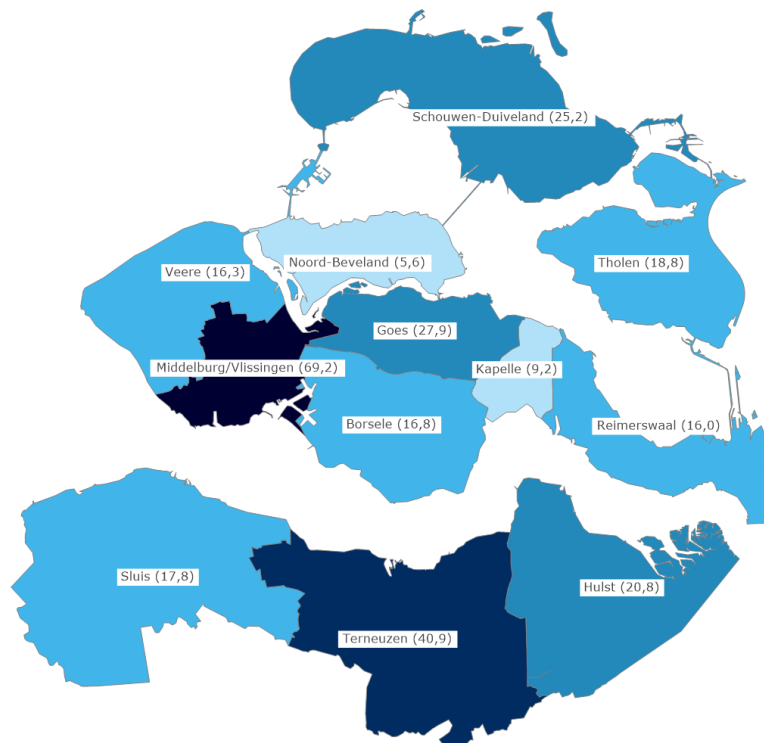

1. Inleiding

In opdracht van de Provincie Zeeland brengt het ZB| Planbureau de Economische Atlas 2017 uit. De Economische Atlas biedt inzicht in de actuele stand van de economie in de provincie en geeft een beeld van recente ontwikkelingen vanaf 2008 en een vooruitblik voor de komende jaren. In 2008 raakte de Nederlandse economie in crisis, waarvan het zich in 2014 weer herstelde. In deze Economische Atlas ligt de nadruk op de beschrijving van het herstel van de economie in Zeeland.

Meer achtergrondgegevens bij deze publicatie en de cijfers uit de Economische Atlas zijn tevens te vinden op de website www.dezb.nl/economische_atlas. Op de website van het Zeeuws planbureau zijn dashboards te vinden met gegevens over Zeeland: <https://zeeland.databank.nl/dashboard>.

De Economische Atlas geeft inzicht in ontwikkelingen in de provincie en gemeenten. In een aantal gevallen worden Middelburg en Vlissingen als één (economisch) gebied gepresenteerd. Het aaneengesloten stedelijke karakter van deze twee gemeenten maakt een scherper inzicht mogelijk in kwantiteit en kwaliteit van deze economische omgeving.

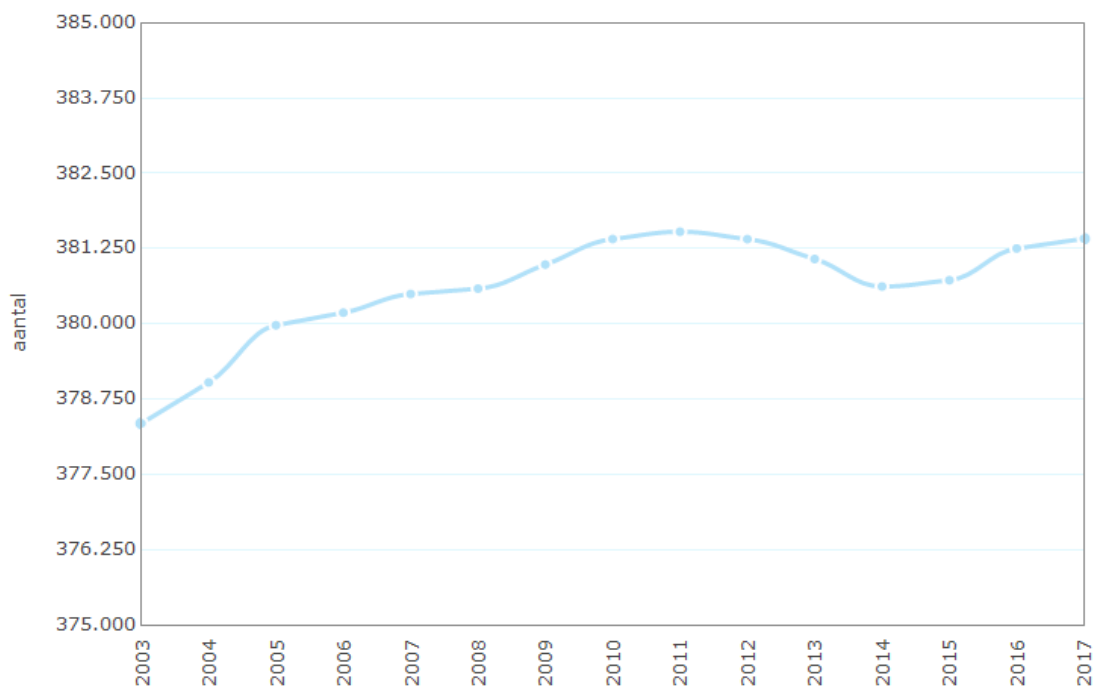
Figuur 1 Bevolking Zeeland 15-75 jaar: de potentiële beroepsbevolking (x duizend, Bron: CBS) .

2. Bevolking

2.1. Bevolkingsontwikkeling

De bevolkingsontwikkeling van Zeeland is de laatste jaren redelijk stabiel. In de periode van 2003 tot 2011 was sprake van stijging, daarna krijgt Zeeland te maken met een licht dalend aantal inwoners. Een toenemend sterfteoverschot en een negatief migratiesaldo sinds 2011 zijn hiervan de oorzaak. Geboorten en sterfte schommelen steeds rond de 300 per maand. Het aantal geboorten neemt langzaam af en is sinds mei 2011 trendmatig lager dan het aantal sterfgevallen. Na 2014 is het aantal inwoners in Zeeland weer iets gestegen. Deze stijging is vooral veroorzaakt door de instroom van buitenlanders.

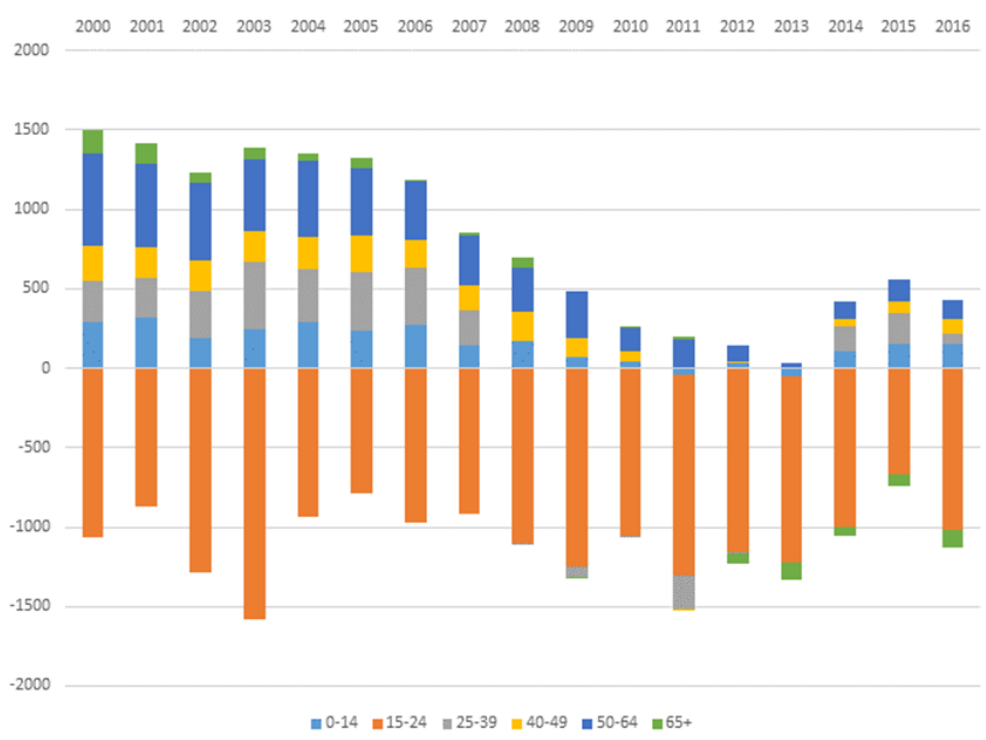

Figuur 2 Bevolkingsontwikkeling Zeeland (Bron: CBS)

Vertrek en vestiging van personen is in Zeeland sterk seizoensgebonden. Dat komt omdat de grote uittocht van jongeren die elders gaan studeren in de tweede helft van het jaar plaats vindt. De eerste helft van het jaar is het saldo positief, terwijl de tweede helft de vertrekkers de overhand hebben. In 2015 is de daling minimaal geweest, hetgeen verklaart kan worden door de invoering van het leenstelsel. Jongeren volgen in het begin hun studie vaker vanuit hun ouderlijk huis.

De uitstroom van jongeren is in 2016 echter weer toegenomen. Enige compensatie voor de uitstroom van jongeren is er in de afgelopen drie jaren geweest doordat gezinnen met kinderen zich vestigden in de provincie.

Onderzoek heeft uitgewezen dat een kwart van de jongeren die Zeeland verlaat weer terugkomt naar Zeeland¹. De belangrijkste compensatie voor de uitstroom van jongeren is echter de instroom vanuit het buitenland. Opmerkelijk is verder het migratiesaldo van ouderen. Deze is de laatste vijf jaar negatief hetgeen betekent dat er meer ouderen de provincie verlaten dan dat er binnenkomen. Er is daarmee geen sprake van een aantrekkende senioren-economie.

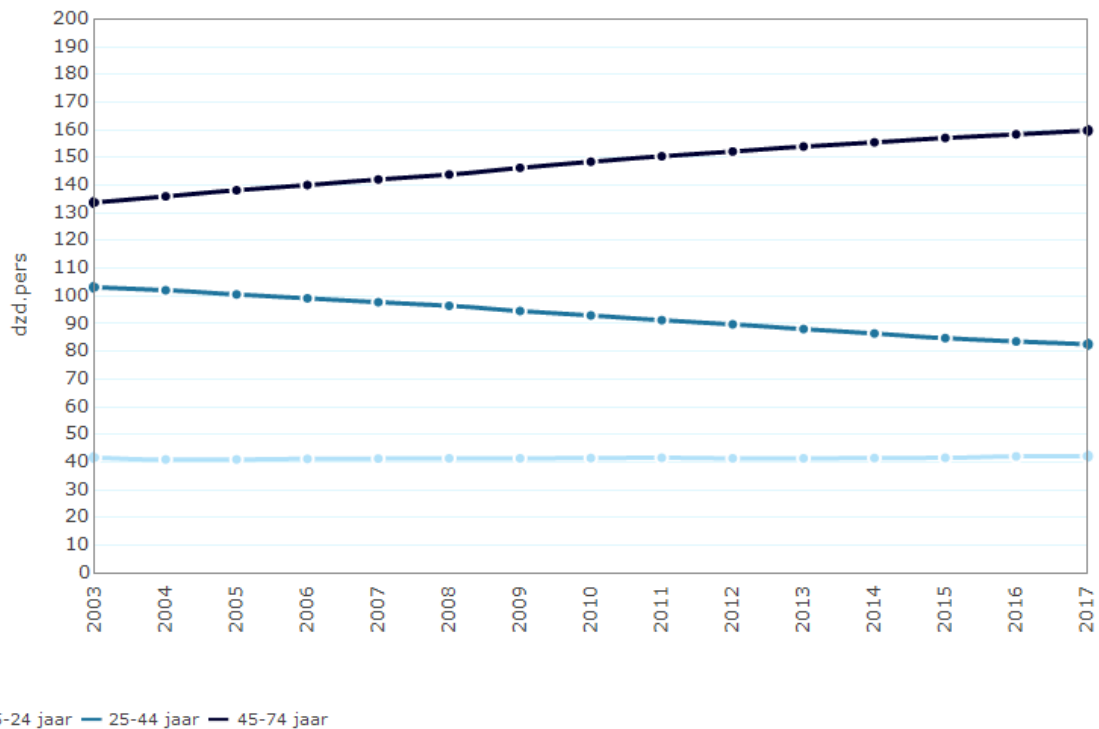

Figuur 3 Binnenlands migratiesaldo per leeftijdsgroep (Bron: CBS)

2.2. Beroepsbevolking

De potentiële beroepsbevolking (15 tot 75-jarigen) in Zeeland is vanaf 2003 gegroeid van 279.000 naar 284.600 personen. De groei is volledig veroorzaakt door de toename van het aantal ouderen in de beroepsbevolking. Het aantal Zeeuwse inwoners in de leeftijd van 15-25 jaar is immers vrijwel stabiel gebleven, terwijl de 25 tot 44-jarigen in aantal zelfs zijn gedaald.

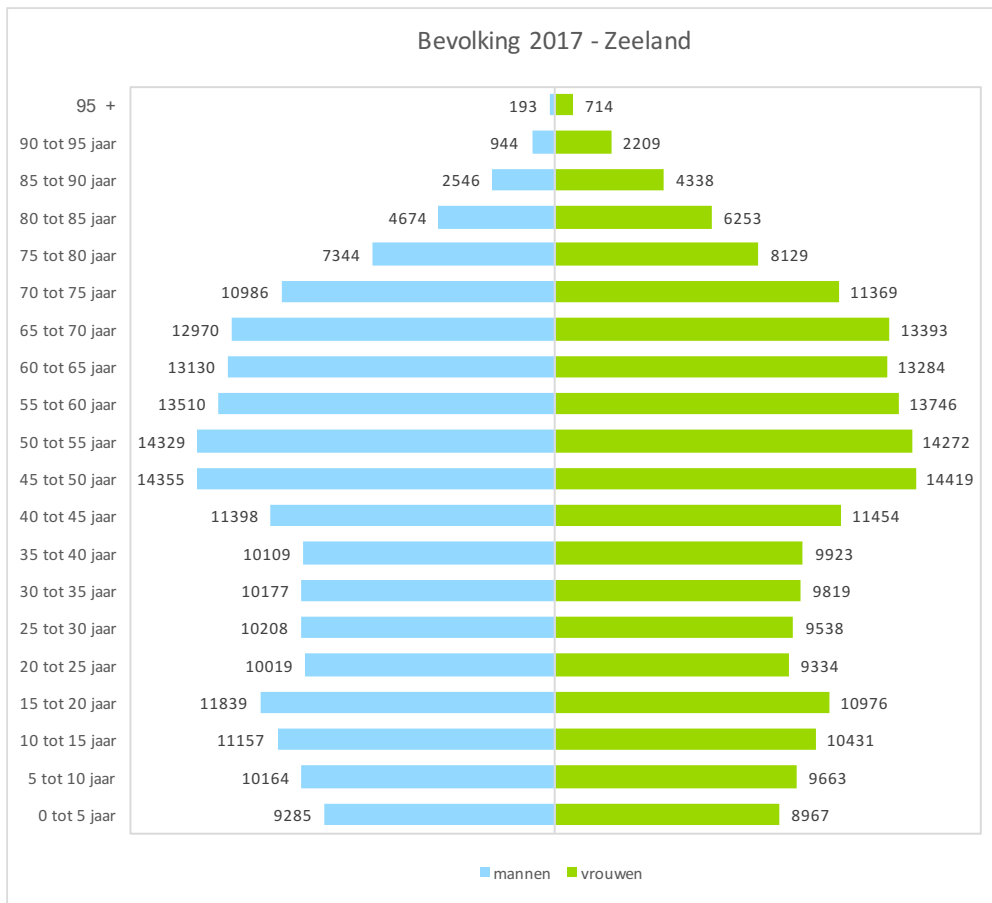
¹ Zie: Cuyper, R. de (2017) Verhuizingen onder jongvolwassenen. ZB Planbureau: Jeugdmonitor Zeeland.

Figuur 4 Vergrijzing van de Zeeuwse beroepsbevolking (Bron: CBS)

De bevolkingsopbouw naar leeftijd in Zeeland in 2016 geeft een duidelijk beeld van de mate waarin de potentiële beroepsbevolking is vergrijsd. Meer dan de helft van de 15 tot 75-jarigen is ouder dan 45 jaar. Deze situatie van sterk vergrijsde beroepsbevolking heeft een groot effect op de regionale economie. De uitstroom van ouderen uit de werkzame bevolking zal naar verwachting de komende jaren de instroom van jongeren ruimschoots gaan overtreffen. De afgelopen jaren is dat minder zichtbaar geweest omdat in die periode steeds meer ouderen zijn blijven werken.

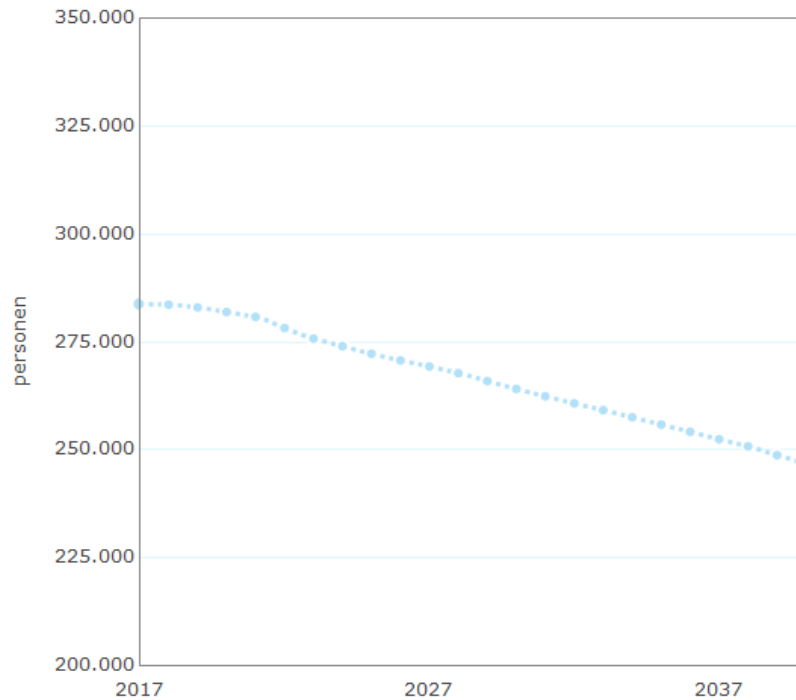
Sinds de invoering van de flexibele AOW-leeftijd is de leeftijd waarop mensen met pensioen gaan sterk gestegen. Meer mensen zijn ook na hun 65e nog blijven werken. In 2016 was de gemiddelde pensioenleeftijd 64 jaar en 5 maanden. Het CBS meldt wel dat het laatste jaar er vrijwel geen stijging meer zit in de gemiddelde leeftijd waarop men met pensioen gaat.

Figuur 5 Bevolkingsopbouw Zeeland 2017 (Bron: CBS)

2.3. Prognoses

Zeeland produceert haar eigen bevolkingsprognose. Deze prognose maakt gebruik van het landelijke Primos-model, met enkele specifiek voor Zeeland aangepaste verwachtingen. De laatste prognose die stamt uit 2015 en voorspelt een forse daling van de potentiële beroepsbevolking tot 2040. Na 2019 vermindert het aantal jaarlijks met ongeveer 1.600 personen.

Figuur 6 Potentiële beroepsbevolking (Bron: Provinciale prognose Zeeland 2015 IPB/Primos)

Het CBS produceert in samenwerking met het Planbureau voor de leefomgeving ook regionale bevolkingsprognoses. De laatste is gepubliceerd in september 2016. Daarin voorspelt het CBS dat al vanaf 2018 een jaarlijkse daling van de beroepsbevolking zal optreden. Het gevolg zal volgens deze voorspelling zijn dat het aantal inwoners van Zeeland dat behoort tot de potentiële beroepsbevolking met bijna 37.000 zal afnemen tot 2040. Dat is vrijwel gelijk aan de voorspelling van de Zeeuwse provinciale prognose uit 2015.

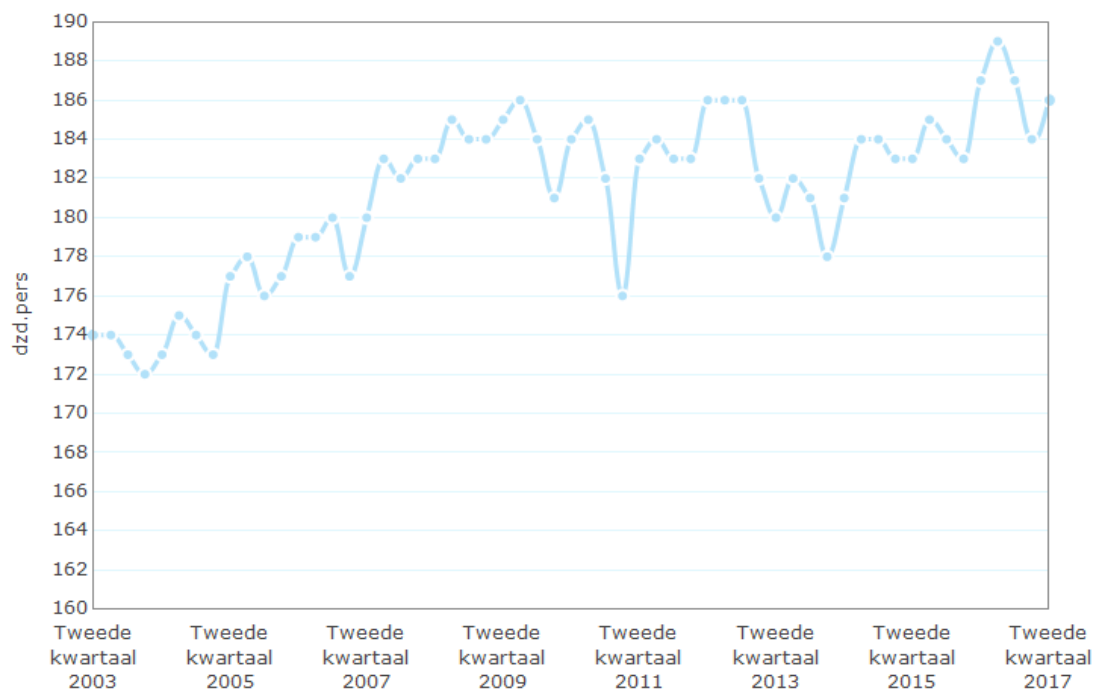

3. Arbeidsmarkt

3.1. Beroepsbevolking

In het tweede kwartaal van 2017 zijn 186.000 inwoners van Zeeland aan het werk. Daarvan zijn er 32.000 als zelfstandige aan de slag en 154.000 als werknemer. In 2003 waren er in Zeeland 25.000 zelfstandigen en 148.000 werknemers. Een belangrijk deel van de werkzame bevolking heeft een deeltijdbaan. Interessant is daarom te kijken naar het aantal gewerkte uren. In 2015 zijn in Zeeland 254,4 miljoen uren gewerkt. Een derde deel van die uren is gemaakt door zelfstandigen. Dat is veel in verhouding met Nederland waar iets meer dan een vijfde van de gewerkte uren door zelfstandigen worden gemaakt. De vergrijzing van de beroepsbevolking en de economische structuur van Zeeland leveren mogelijke verklaringen voor deze oververtegenwoordiging. De economische sectoren die in Zeeland zijn oververtegenwoordigd, zijn ook sectoren waarin relatief veel ZZP-ers actief zijn (landbouw, industrie, zorg en welzijn, bouwnijverheid). De flexibilisering van de arbeidsmarkt maakt het zeker als op oudere leeftijd van baan wordt gewisseld in veel gevallen wellicht aantrekkelijker om te kiezen voor een ZZP-constructie dan voor een (tijdelijke) baan. Bovendien is het ZZP-schap gezien het gegeven dat ouderen minder kansrijk zijn bij sollicitaties voor hen vaak nog de enige uitweg².

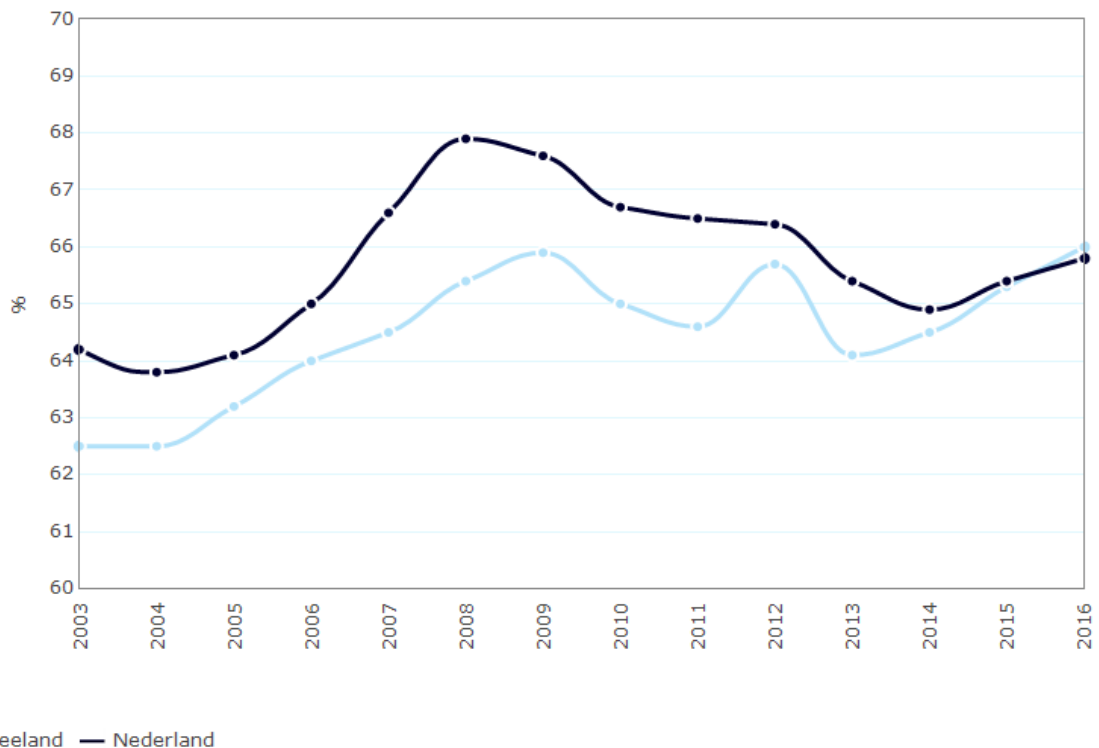

Figuur 7 Werkzame beroepsbevolking van Zeeland (Bron: CBS).

² Gelderblom, A. en J. de Koning (2016) De arbeidsmarktpositie van ouderen. Rotterdam: SEOR.

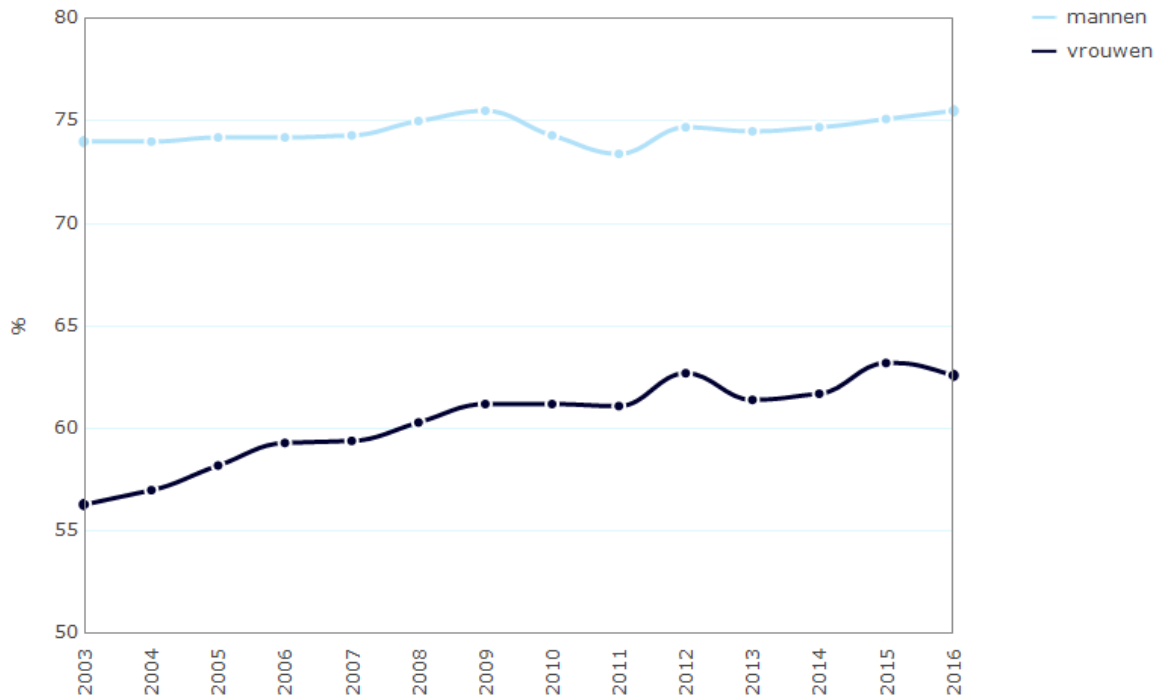
De Zeeuwse economie kent door haar specifieke karakter met een belangrijke recreatieve sector per seizoen de nodige schommelingen in de werkgelegenheid. Vanaf 2003 tot 2009 is de trend in het aantal werkzame personen wel duidelijk stijgend. Als gevolg van de economische crisis stagneert in 2009 de werkgelegenheidsgroei. Het sluiten van een aantal grote bedrijven in Zeeland heeft daarbij duidelijk effect op de statistiek. Vanaf 2014 trekt de werkgelegenheid weer iets aan en in het derde kwartaal van dat jaar is het aantal werkenden in de Zeeuwse bevolking met 189.000 hoger dan ooit tevoren. Het aantal werkenden in Zeeland valt daarna weer terug naar aantallen rond de 186.000.

Het aandeel van de potentiële beroepsbevolking in Zeeland dat werkt of wil werken (bruto arbeidsparticipatie) is de afgelopen 15 jaar gestegen van 65% naar 69,1% in 2016. Dat is een grotere stijging dan landelijk, maar het percentage is nog steeds lager dan voor Nederland als geheel, waar het inmiddels op 70% ligt. De netto arbeidsparticipatie (alleen de werkenden) ligt in Zeeland in 2016 inmiddels wel hoger dan in Nederland.

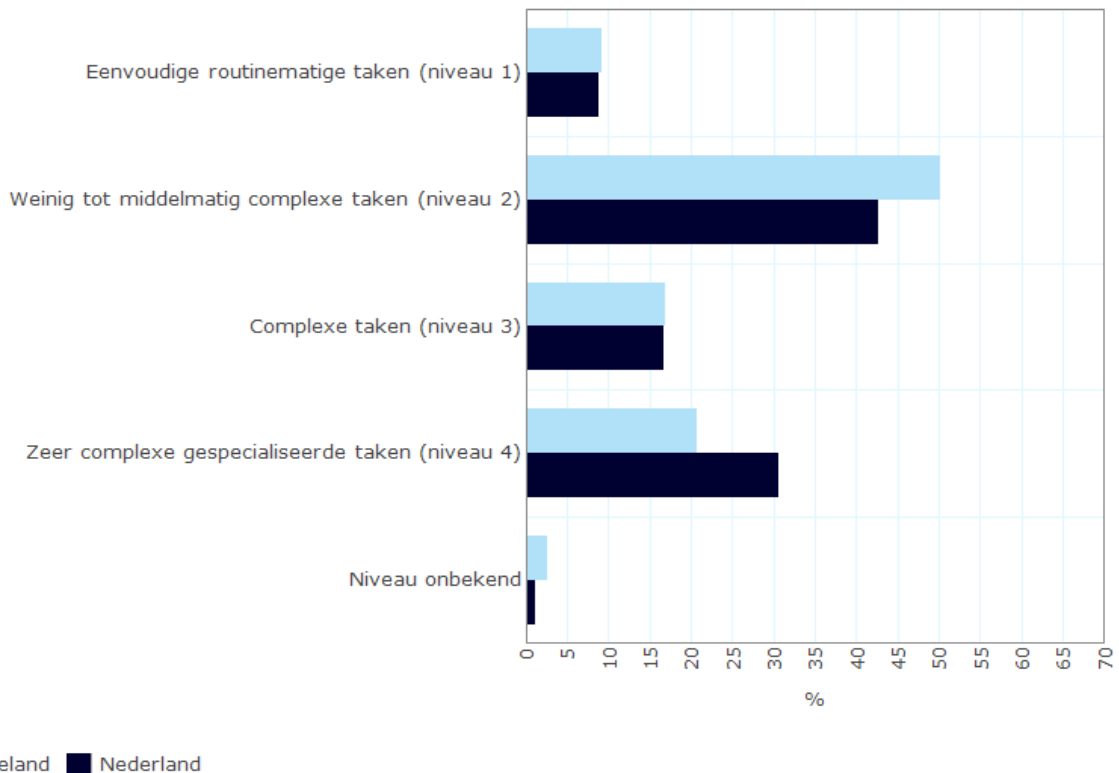
Figuur 8 Netto participatiegraad Zeeland

De stijging van de arbeidsdeelname in Zeeland is vooral het gevolg van het aantal vrouwen dat werkt of wil werken.

Figuur 9 Bruto arbeidsparticipatie Zeeland (Bron: CBS)

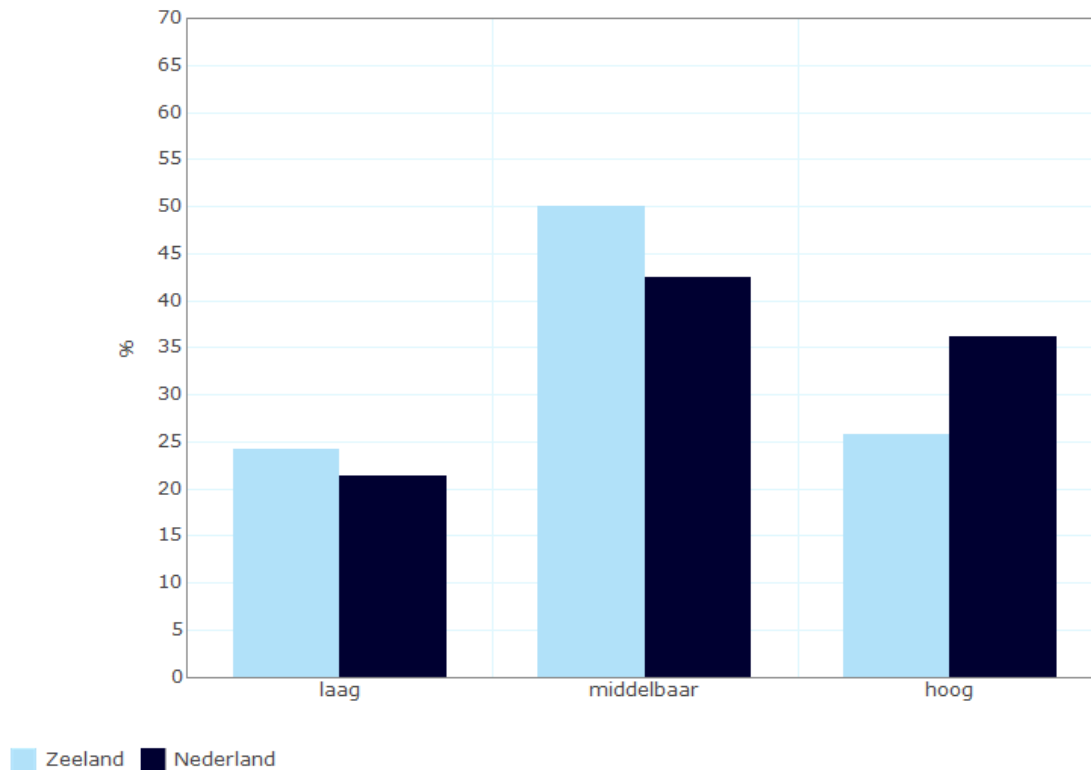
In Nederland oefent bijna een derde van de werkenden een beroep uit met zeer complexe gespecialiseerde taken waarvoor hoger of wetenschappelijk onderwijsniveau is vereist. In Zeeland is dat slechts een vijfde deel van alle werkenden. Zeeland is de enige provincie met een beroepsbevolking waarvan een ruime meerderheid van 60% werk verricht met weinig tot middelmatig complexe taken, waarvoor maximaal een lager of middelbaar onderwijsniveau vereist is. Het aandeel van de beroepsbevolking in Zeeland met een beroep waarvoor hoger onderwijs vereist is, neemt in Zeeland minder sterk toe dan landelijk. Het verschil met het landelijke beeld wordt daarmee steeds groter.

Figuur 10 Beroepsniveau werkzame beroepsbevolking 2017 (Bron: CBS)

Een kwart van de werkzame beroepsbevolking in Zeeland is hoger opgeleid. In Nederland ligt dat aandeel ruim 10% hoger. De werkgelegenheid in Nederland neemt toe. Dit geldt met name voor banen waarvoor heel weinig opleiding of juist een hoge opleiding is vereist. Dat geldt niet voor het middensegment, dat zijn de beroepen met veel routinematige taken en de beroepen waarbij veel handwerk voorkomt. Door technologische veranderingen (robotisering) en automatisering zijn dat soort banen juist aan het afnemen. We moeten daarbij denken aan bijvoorbeeld assemblagemedewerkers, lassers, plaatwerkers, land- en bosbouwers, secretaresses, bibliothecarissen, conservators en boekhouders. Zeeland heeft relatief veel van dit soort banen en mensen in de werkzame beroepsbevolking met een middelbare opleiding.

Werkzame beroepsbevolking onderwijsniveau 2016 - Zeeland

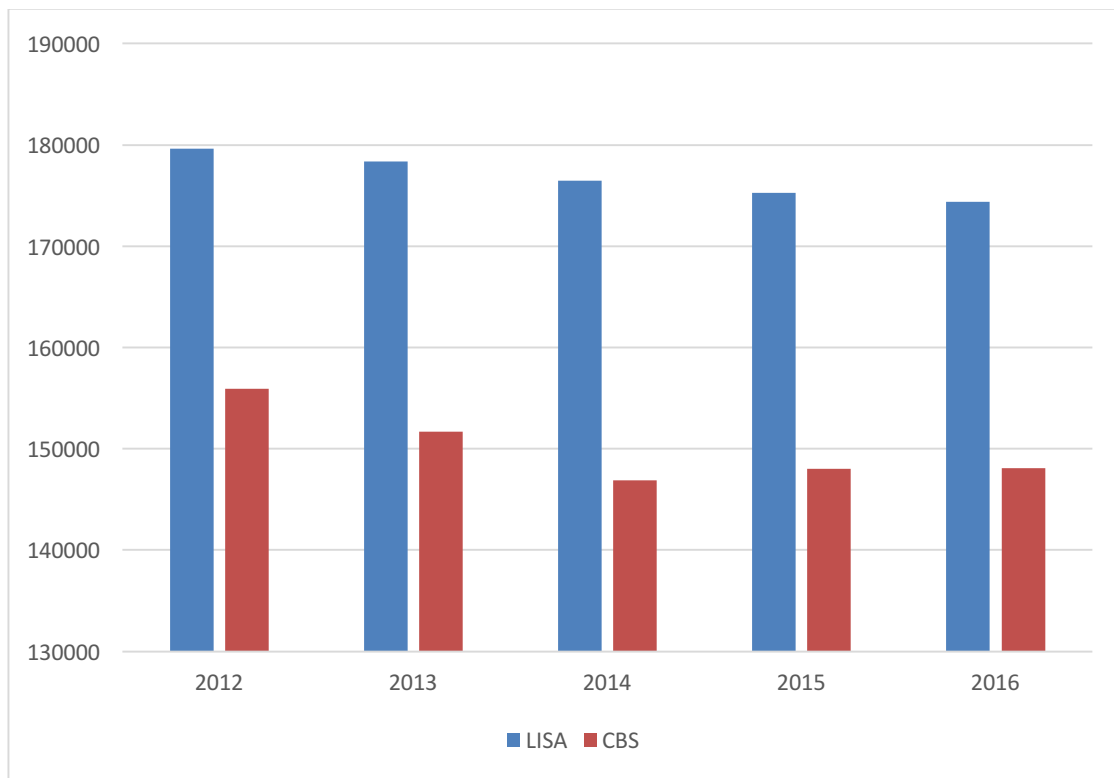

Figuur 11 Onderwijsniveau werkzame beroepsbevolking 2016 (Bron: CBS)

3.2. Banen in Zeeland

Om de werkgelegenheid in Zeeland te bepalen zijn twee bronnen beschikbaar: CBS en LISA. Deze twee bronnen hanteren verschillende manieren om de werkgelegenheid te berekenen. Daarom komen zij ook tot verschillende uitkomsten. LISA (voor Zeeland RIBIZ) vraagt aan bedrijven per vestiging waar gewerkt wordt hoeveel werkzame personen zij in dienst hebben. Het gaat daarbij om betaalde activiteiten verricht op of vanuit de vestiging door meewerkende eigenaar (directie, bedrijfshoofd), meewerkend gezinslid, zelfstandige beroepsbeoefenaar en/of werknemer. Uitzendkrachten zijn werknemers en worden meegeteld in het totaal aantal werkzame personen. Jaarlijks vindt naast een berekening ook een herrekening van eerdere jaren plaats. Daardoor kunnen eerder gepubliceerde cijfers behoorlijk afwijken van de meest recente berekeningen.

De banen van werknemers per bedrijf worden door het CBS bepaald uit de Loonaangifteketen (Polisadministratie) van de Belastingdienst en het UWV. Voor de verdeling van banen naar vestigingen wordt aanvullend schriftelijk geënquêteerd onder een aantal bedrijven. In deze cijfers zitten niet de ZZP-ers. Door verschillen in definitie en werkwijze liggen de werkgelegenheidscijfers van LISA structureel ruim 20.000 banen hoger dan de registratie van het CBS.

Figuur 12 Werkgelegenheid in Zeeland

Wel is het algemene beeld zowel bij CBS als LISA dat de werkgelegenheid in Zeeland in 2016 ten opzichte van 2012 is teruggelopen. Het CBS ziet in 2014 een dieptepunt, waarna er weer enige stijging in het aantal banen van werknemers zit. LISA ziet in 2016 nog steeds een daling van het aantal werkzame personen. De verdeling van banen over gemeenten in Zeeland in 2011 en 2016 (CBS) laat zien dat vooral de Zeeuwse steden banen hebben verloren. In Middelburg is de werkgelegenheid zelfs met 16% gedaald.

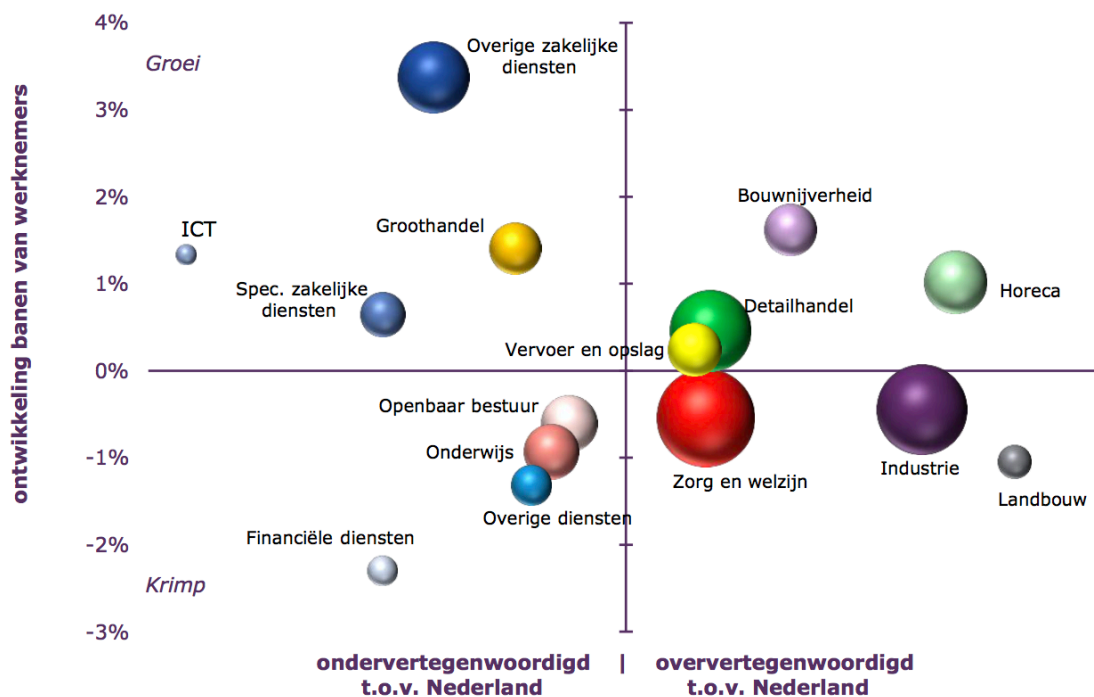
Tabel 1 Verdeling van banen van werknemers in Zeeland 2011 en 2016 (x 1.000, Bron: CBS)

	2011	2016
Borsele	7	7,5
Goes	27,4	26,1
Hulst	8	7,3
Kapelle	3,7	3,9
Middelburg	25	20,9
Noord-Beveland	2	1,7
Reimerswaal	7,5	7,9
Schouwen-Duiveland	10,6	10,9
Sluis	7,7	7,9
Terneuzen	27,5	25,4
Tholen	5,5	6,2
Veere	5,9	6,2

Vlissingen	16,7	16,4
------------	------	------

3.3. Werkgelegenheid in sectoren

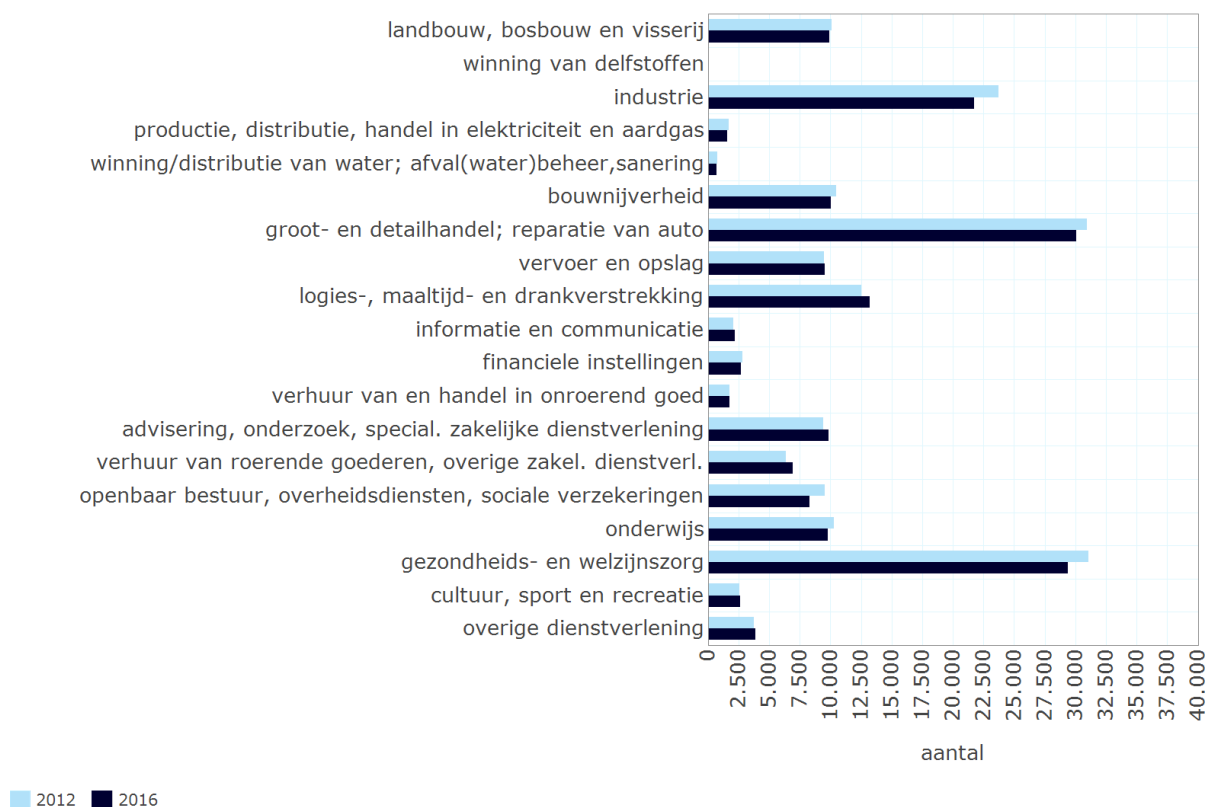
Het UWV maakt jaarlijks regionale overzichten van de omvang, aandeel en ontwikkeling van werknemersbanen per sector. De figuur die ze daarbij produceren geeft een goed inzicht in de specifieke karakteristieken van de economie en werkgelegenheid in Zeeland. Relatief omvangrijke en groeiende Zeeuwse sectoren zijn de horeca, bouwnijverheid, detailhandel en vervoer en opslag. Zorg en welzijn, industrie en landbouw zijn eveneens relatief grote sectoren in Zeeland, maar de werkgelegenheid krimpt er. De banen bij de zakelijke dienstverlening, groothandel en ICT groeien, maar die sectoren zijn in Zeeland duidelijk ondervertegenwoordigd. Andere in Zeeland ten opzichte van Nederland ondervertegenwoordigde sectoren zoals openbaar bestuur en onderwijs krimpen volgens het UWV ook wat betreft het aantal banen.

Figuur 13 Werknemersbanen per sector: omvang, aandeel en ontwikkeling in Zeeland 2017 (Bron: UWV)

Het CBS en ook LISA onderscheiden een twintigtal economische sectoren. Door

het verschil in dataverzameling (tijdstip en methode) en berekening zijn er ook grote verschillen in de uitkomsten van banen of werkzame personen per sector. Het grootste verschil doet zich voor in de sector landbouw, bosbouw en visserij. Het CBS telt in december 2015 (voorlopige cijfers) in Zeeland 3.100 banen van werknemers in deze sector. LISA komt in 2015 bijna tot het dubbele aantal van 6.100 werkzame personen. De inschatting van de relatieve omvang van de werkgelegenheid in Zeeland per sector verschilt derhalve ook sterk tussen CBS en LISA.

Figuur 14 Werkgelegenheidsontwikkeling per sector. Bron: Zeeuwse arbeidsmarktmonitor (o.b.v. LISA).

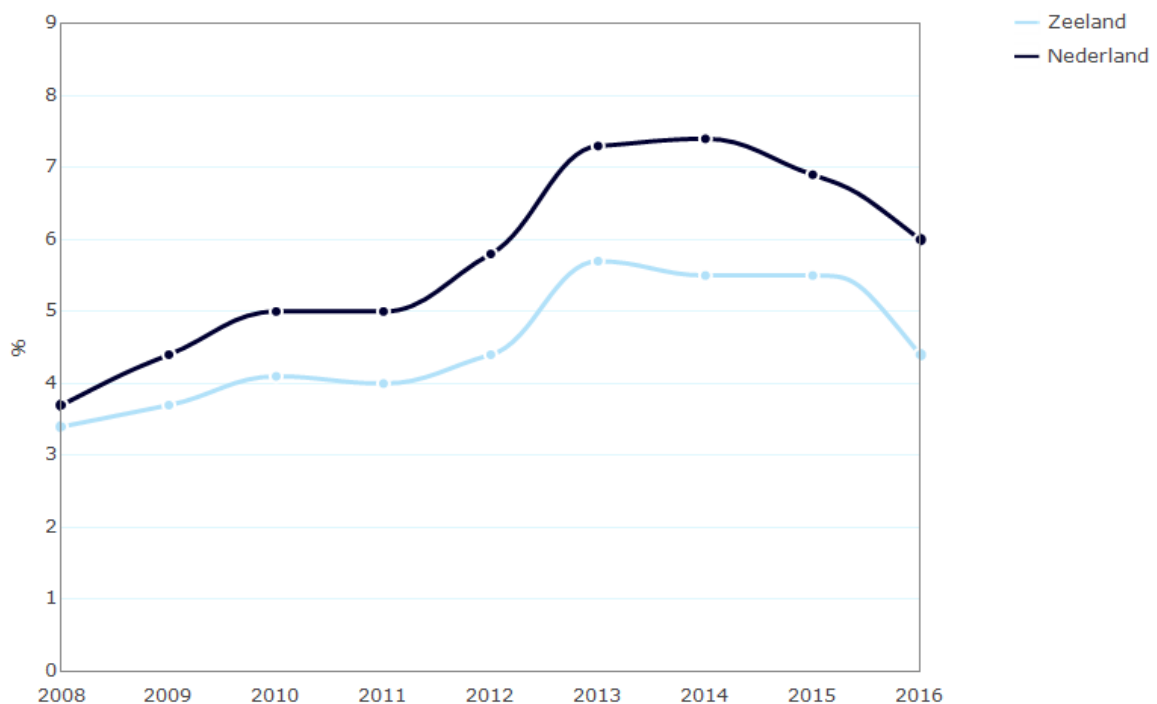
De gegevens van LISA geven voor de horeca en de zakelijke dienstverlening een duidelijke verbeteringen van de werkgelegenheid in de periode 2012-2016. In zorg en welzijn, de (semi)overheidsdiensten en industrie liep de werkgelegenheid sterk terug.

3.4. Werkloosheid

Zeeland heeft voor Nederlandse begrippen de laatste tijd een lage tot zeer lage werkloosheid. Vóór de crisis in 2009 was de werkloosheid met 3,4% historisch laag. Daarna loopt de werkloosheid op, maar blijft duidelijk onder het landelijke niveau. In 2013 zijn er 11.000 werklozen in Zeeland, in 2016 zijn het er nog

slechts 9.000. Een sterk vergrijsde beroepsbevolking en daardoor relatief veel mensen die met pensioen gaan, gekoppeld aan een geringere instroom op de Zeeuwse arbeidsmarkt door jongeren houden de werkloosheid laag ondanks een dalende werkgelegenheid. In 2016 is de werkloosheid in Zeeland al weer gedaald tot 4,4% van de beroepsbevolking en in het tweede kwartaal van 2017 is de werkloosheid verder gezakt naar 3,4%. De arbeidsmarkt die in Nederland ondanks de economische voorspoed nog steeds ruim is, is in Zeeland krap geworden. De werkloosheid daalt naar een niveau onder de 5%. Daarmee zit Zeeland weer onder de grens die de afgelopen jaren gold als niveau van frictiewerkloosheid.

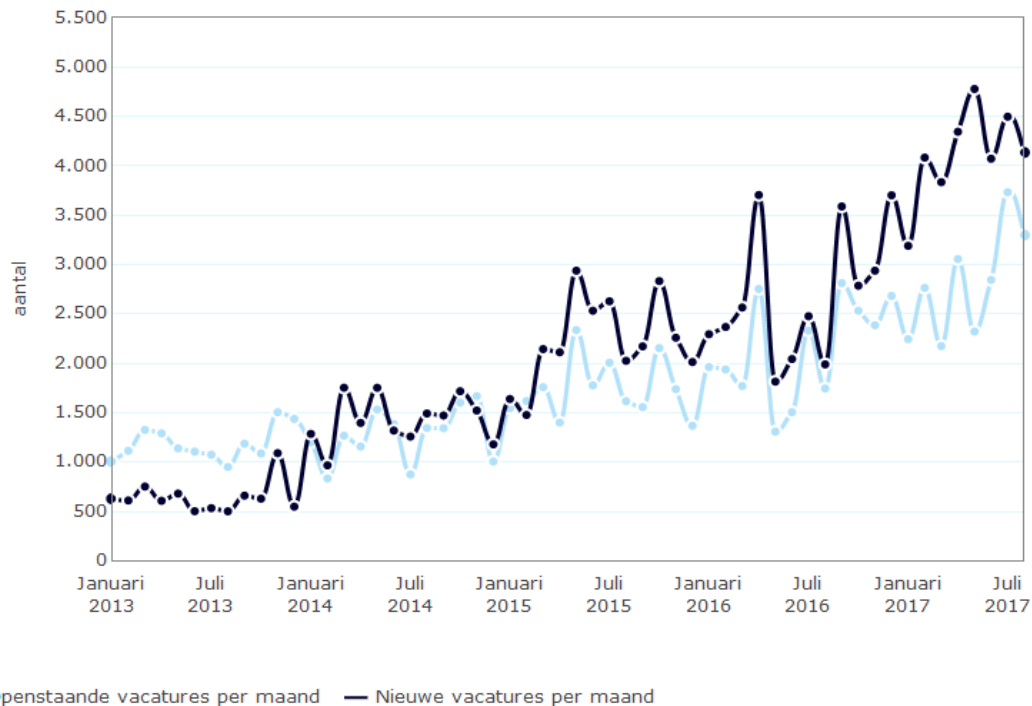

Figuur 15 Werkloosheidspercentage (Bron: CBS)

3.5. Vacatures

In het tweede kwartaal van 2017 zijn er in Zeeland volgens het CBS 4.500 vacatures. Dat zijn er 1.500 meer dan in het tweede kwartaal van 2016.

Het aantal bij het UWV openstaande vacatures vertoont vanaf 2014 een stijgende lijn. Dat geldt zowel voor nieuwe als openstaande. De toename is vooral toe te schrijven aan vacatures op mbo-niveau.

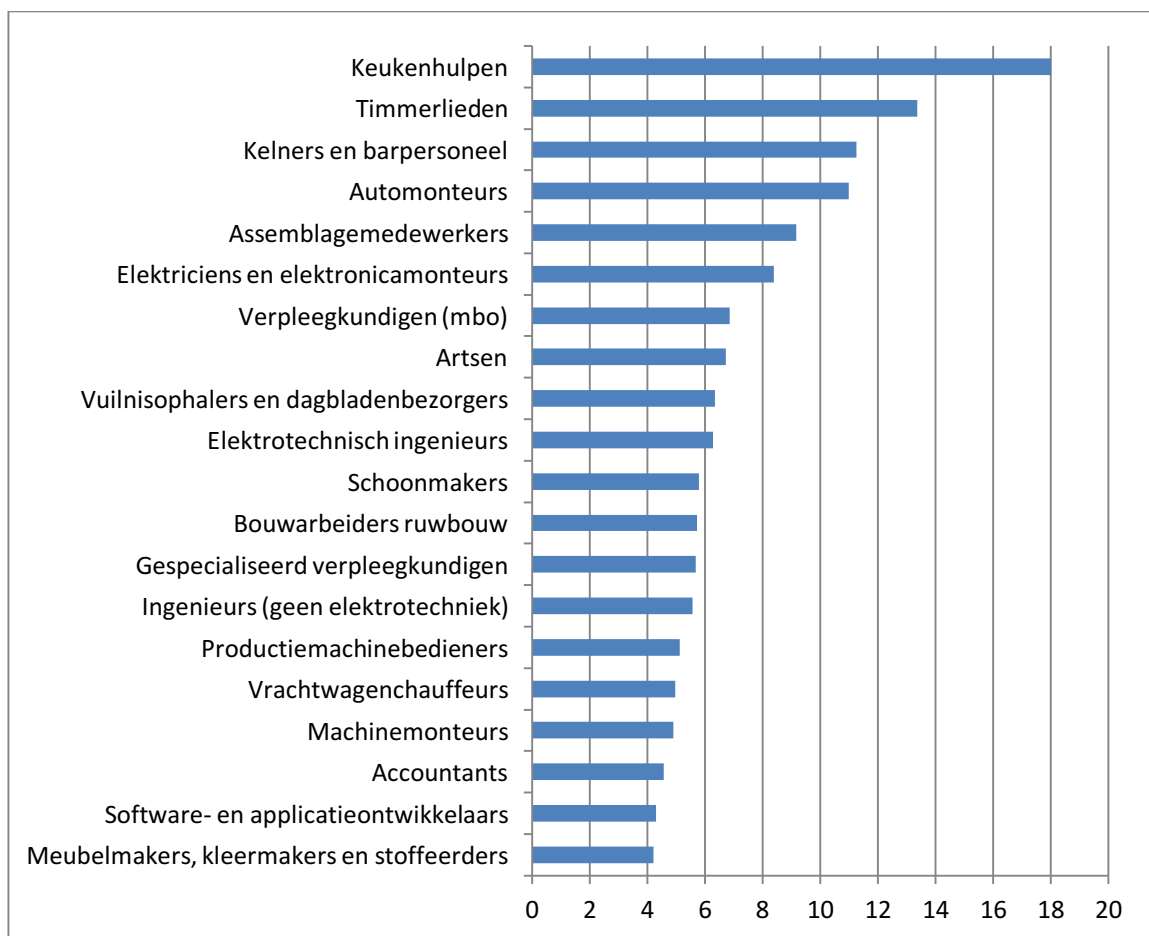
Figuur 16 Bij het UWV gemelde vacatures in Zeeland tot en met augustus 2017 (Bron: UWV).

De arbeidsmarkt in Zeeland wordt in het tweede kwartaal van 2017 door het UWV getypeerd als krap en voor dienstverlenende beroepen zelfs als zeer krap. Dat betekent dat er tegenover elke openstaande vacature minder dan één niet-werkende werkzoekenden staat. De openstaande vraag is in augustus 2017 met 90% toegenomen en de nieuwe vraag is zelfs meer dan verdubbeld in vergelijking tot een jaar eerder.

Tabel 2 Spanningsindicator voor Zeeland naar beroepsgroep in het tweede kwartaal 2017 - Zeeland (Bron: UWV)

Agrarische beroepen	Krap
Bedrijfseconomische en administratieve beroepen	Krap
Commerciële beroepen	Krap
Creatieve en taalkundige beroepen	Gemiddeld
Dienstverlenende beroepen	Zeer krap
Ict beroepen	Krap
Managers	Gemiddeld
Openbaar bestuur, veiligheid en juridische beroepen	Gemiddeld
Pedagogische beroepen	Gemiddeld
Technische beroepen	Krap
Transport en logistiek beroepen	Krap
Zorg en welzijn beroepen	Krap

Tot voor kort was er vooral een krapte aan personeel in de ICT-beroepen en technische beroepen. In het tweede kwartaal van 2017 zijn de dienstverlenende beroepen het meest krap. Horecabanen worden relatief het meest gevraagd, maar de beroepen waar ten opzichte van het aantal vacatures de minste werkzoekenden staan, komen uit veel sectoren. Alleen de creatieve en taalkundige beroepen kennen nog een ruime arbeidsmarkt. Dat betekent dat over de hele linie de Zeeuwse arbeidsmarkt erg strak in het jasje zit.

Figuur 17 Beroepen met een zeer krappe arbeidsmarkt 2e kwartaal 2017. De figuur toont de verhouding tussen het aantal vacatures en (kortdurend)werkzoekenden (Bron: Spanningsindicator UWV)

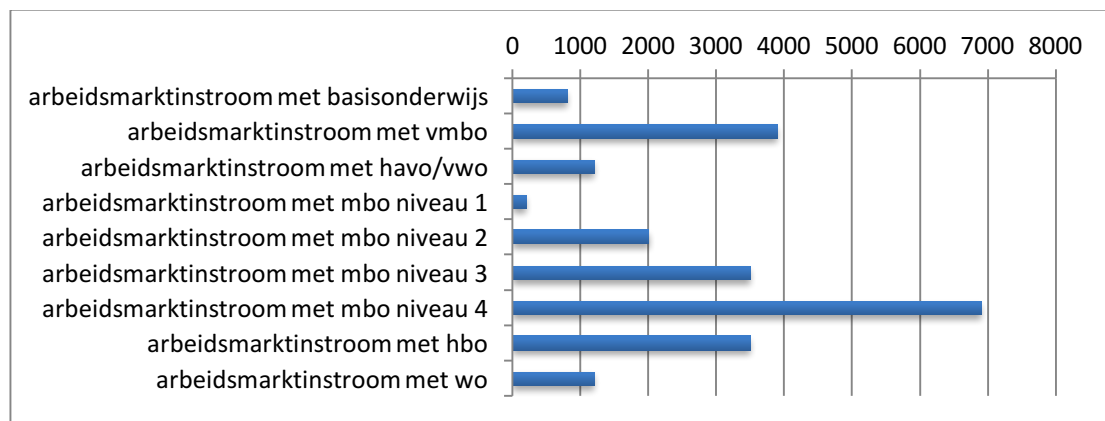
In 2017 is het model voor de Zeeuwse arbeidsmarktramingen vernieuwd. ZB Planbureau maakt nu maximaal gebruik van de Zeeuwse cijfers over demografische ontwikkelingen, de Zeeuwse UWV-cijfers over vacatures en niet-werkende werkzoekenden en de CBS-microdata over de Zeeuwse arbeidsmarktsituatie voor sectoren, beroepen, opleidingen en kwalificaties.

Specifiek Zeeuwse ontwikkelingen worden nu beter meegenomen dan eerder toen er vooral een doorvertaling van landelijke ramingen werd gemaakt. De meest recente cijfers over in- en doorstroom in het Zeeuwse onderwijs hebben een duidelijkere plek gekregen. Tot slot zijn de cijfers over de forenzen van en

naar Zeeland nu beter. Verdere verbetering in de ramingen zou mogelijk zijn als we meer inzicht zouden hebben in trends m.b.t. (onder)aannemers en/of tijdelijke krachten die dagelijks en/of met grote regelmaat van en naar Zeeland komen.

De krapte op de Zeeuwse arbeidsmarkt zal aanhouden. In de Zeeuwse arbeidsmarktmonitor wordt berekend (voorlopige cijfers) dat in de periode 2018-2022 een instroom in de arbeidsmarkt van ruim 23.000 schoolverlaters is te verwachten. Dit is voorlopig de laatste periode met zo'n relatief grote arbeidsinstroom. De MBO-4 afgestudeerden vormen hierbij de grootste groep. Deze groep is in verhouding de afgelopen tien jaar kleiner geworden, met name ten opzichte van de groep die zonder startkwalificatie (alleen met vmbo) de scholen verlaten.

Het aantal baanopeningen zal op basis van voorlopige cijfers in de periode 2018-2022 naar verwachting 29.000 bedragen, waarvan per saldo 2.000 nieuwe banen en 27.000 vervanging van pensioengerechtigden en andere 'arbeidsmarktverlaters'. Daarmee is er over vijf jaar gerekend een tekort aan werkenden van 6.000 personen. Dit zijn banen die vanuit de arbeidsreserve, van buiten de provincie of door een groei in het aantal uren per werkende moeten worden opgevuld. Indien er geen van deze structurele wijzigingen zouden plaatsvinden, gaat dit tekort oftewel ten koste van economische groei, oftewel moeten bedrijven aanvullende maatregelen nemen om met minder personeel toe te kunnen. In dit verband zal met name van 2020-2022 een vermindering van het aantal Zeeuwse banen optreden als er geen toename van de migratie of inkomende pendel optreedt.

Figuur 18 Prognose arbeidsmarktinstroom 2018-2022 (Bron: ZB| Planbureau)

Op grond van de te verwachte ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en in het onderwijs is voor Zeeland per onderwijssoort een arbeidsmarktperspectief getypeerd.

De voorlopige ramingen tot 2022 leveren voor alle opleidingen tenminste een redelijk arbeidsmarktperspectief op. Het gaat hierbij om perspectief op een baan met de specifieke opleidingsachtergrond. Vanwege de verwachte tekorten mogen

we ervan uitgaan dat schoolverlaters met een startkwalificatie en een opleiding met redelijke perspectieven nog steeds een baan zullen kunnen vinden in de provincie, maar dan een met een lagere of andere opleidingseis.

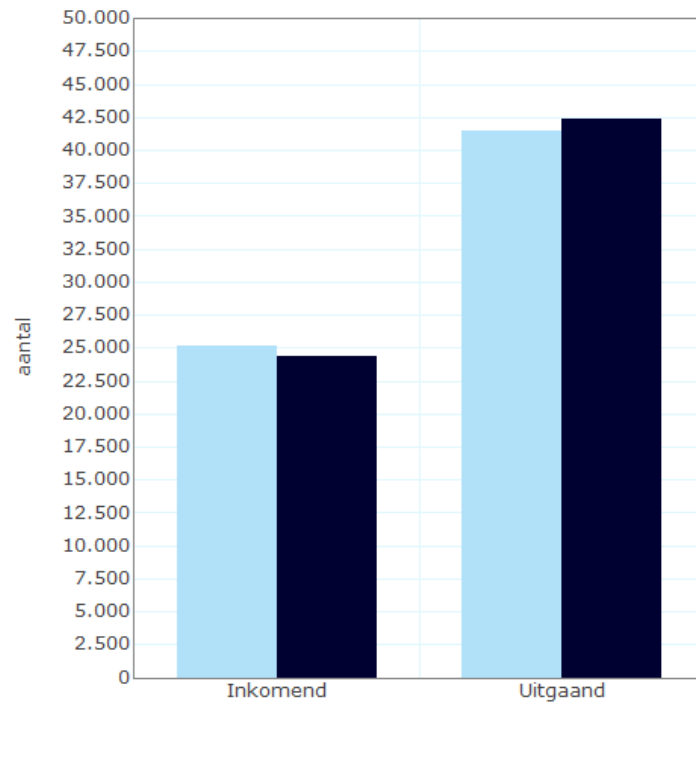
Tabel 3 Verwachte arbeidsmarktperspectief van schoolverlaters 2018-2022 (Bron: ZB | Planbureau; voorlopige cijfers)

Basisonderwijs	Redelijk
VMBO tl	Redelijk
VMBO groen	Goed
VMBO techniek	Goed
VMBO economie	Redelijk
VMBO verzorging	Redelijk
HAVO/VWO	Goed
MBO groen	Goed
MBO techniek	Goed
MBO sociaal-cultureel	Redelijk
MBO gezondheidszorg	Goed
MBO economie	Redelijk
HBO onderwijs	Goed
HBO sociaal-cultureel	Goed
HBO groen	Goed
HBO techniek	Goed
HBO paramedisch	Goed
HBO economie	Goed
WO letteren en sociaal-cultureel	Redelijk
WO groen	Goed
WO techniek	Goed
WO medisch	Goed
WO economie	Redelijk

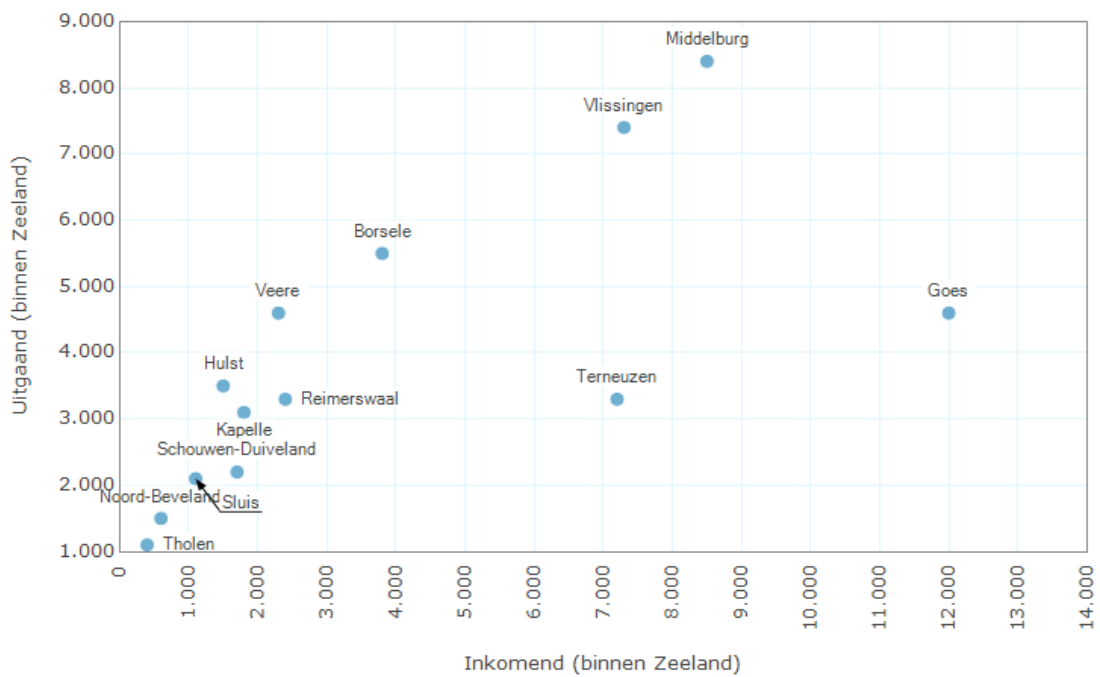
3.6. Woon-werk verkeer

Volgens het CBS zijn er in december 2015 in Zeeland 162.300 werknemers met een betaalde baan. Werknemers die wonen in Zeeland reizen gemiddeld 33,6 km naar hun werkgemeente. In geen enkele andere provincie is die reisafstand zo groot. Flevoland komt met 32,7 km nog het dichtst in de buurt. De reisafstand van woon- naar werkgemeente is voor de Zeeuwen anderhalf keer de reisafstand die een gemiddelde Nederlandse werknemer aflegt. Het grootste deel van de Zeeuwse werknemers werkt daarbij in Zeeland en legt van woon- naar werkgemeente gemiddeld 11 km af. Eind 2015 zijn dat er 120.100.

Buiten Zeeland werken 42.500 Zeeuwse werknemers. Dat is meer dan een kwart van alle Zeeuwen met een betaalde baan. Daartegenover staan 24.400 werknemers die elders in het land wonen en in Zeeland komen werken. De ontwikkeling is dat de uitgaande pendel toeneemt en de inkomende pendel daalt. Daarmee stijgt ook de gemiddelde reisafstand van de Zeeuwse pendelaar.

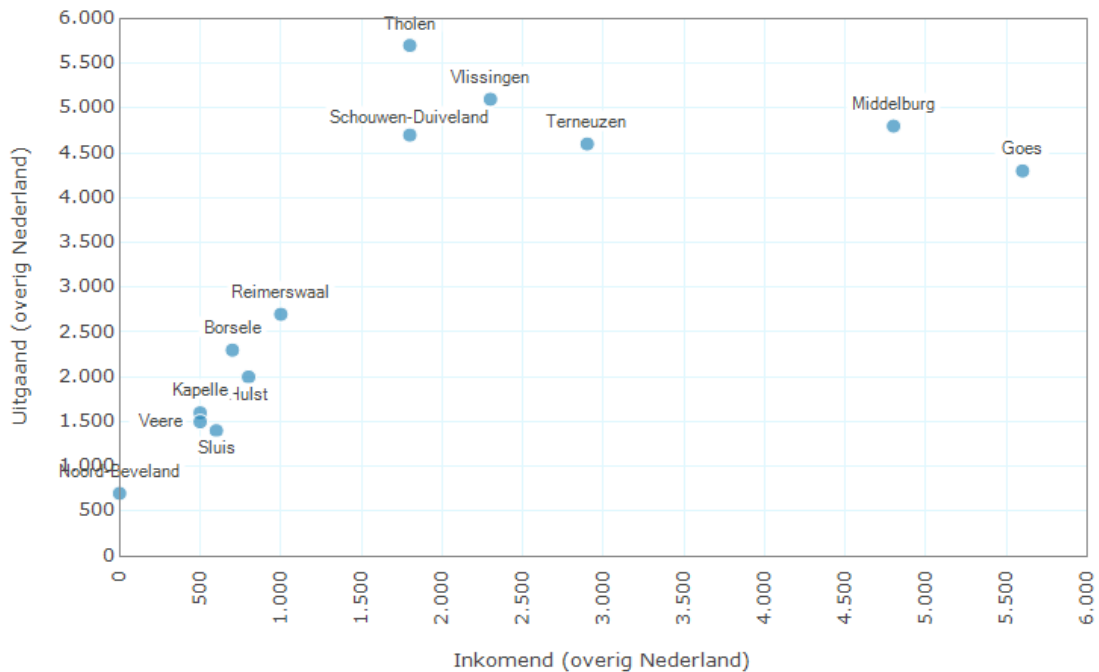
Figuur 19 Zeeland, In- en uitgaande binnenlandse pendel (Bron: CBS)

Figuur 20 Pendelende werknemers binnen Zeeland 2015 (Bron: CBS)

De meerderheid van de Zeeuwse werknemers werkt in een andere gemeente dan ze wonen. Het aantal Zeeuwse pendelaars is in 2015 gestegen naar 92.000. Binnen Zeeland vinden veel pendelstromen plaats. In totaal zijn er 50.600 Zeeuwse werknemers die in een andere Zeeuwse gemeente werken dan ze wonen. De omvangrijkste pendelstroom is van en naar het stedelijk gebied Middelburg/Vlissingen.

In Figuur 20 is per gemeente het totaal aantal inkomende en uitgaande pendel zichtbaar gemaakt. Goes heeft het hoogste aantal inkomende pendel en Tholen het kleinste. Goes, Middelburg en Terneuzen hebben meer inkomende dan uitgaande pendel. De andere Zeeuwse gemeenten hebben meer uitgaande pendel dan inkomend.

Figuur 21 Pendel tussen Zeeland en overig Nederland; Bron: CBS.

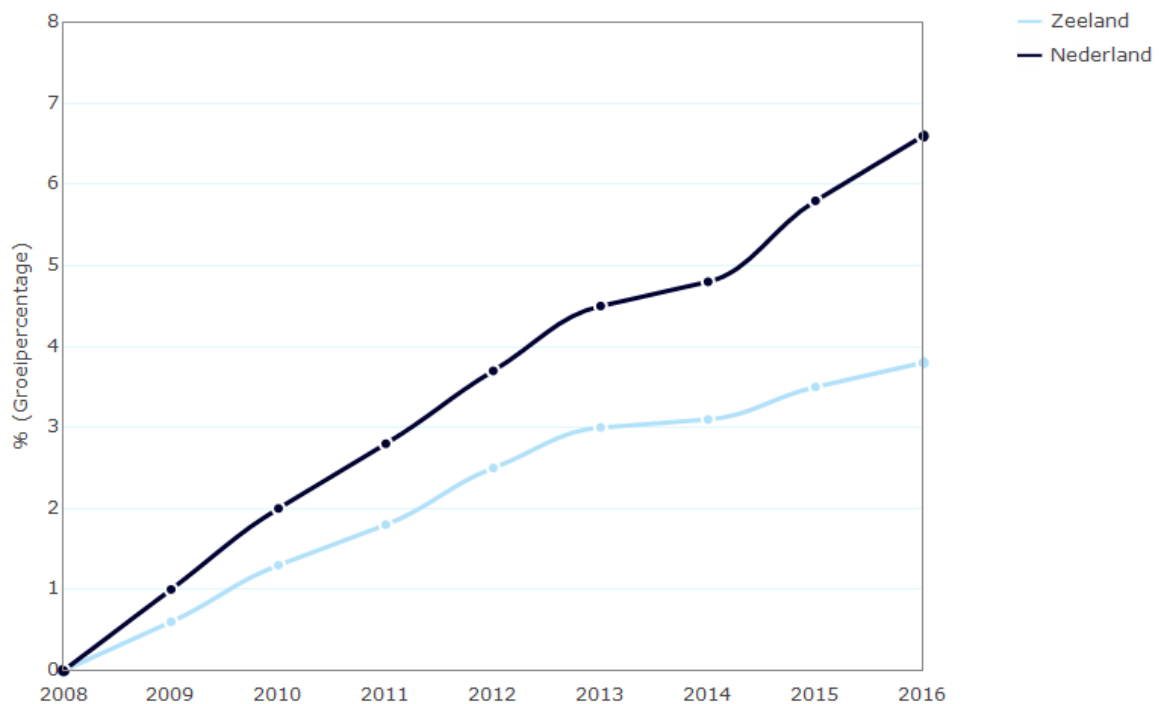
De gemeente Tholen is koploper als het gaat om werknemers die buiten de Provincie werken, gevolgd door Vlissingen. Werknemers van elders in het land komen vooral in Goes en Middelburg werken.

4. Inkomen

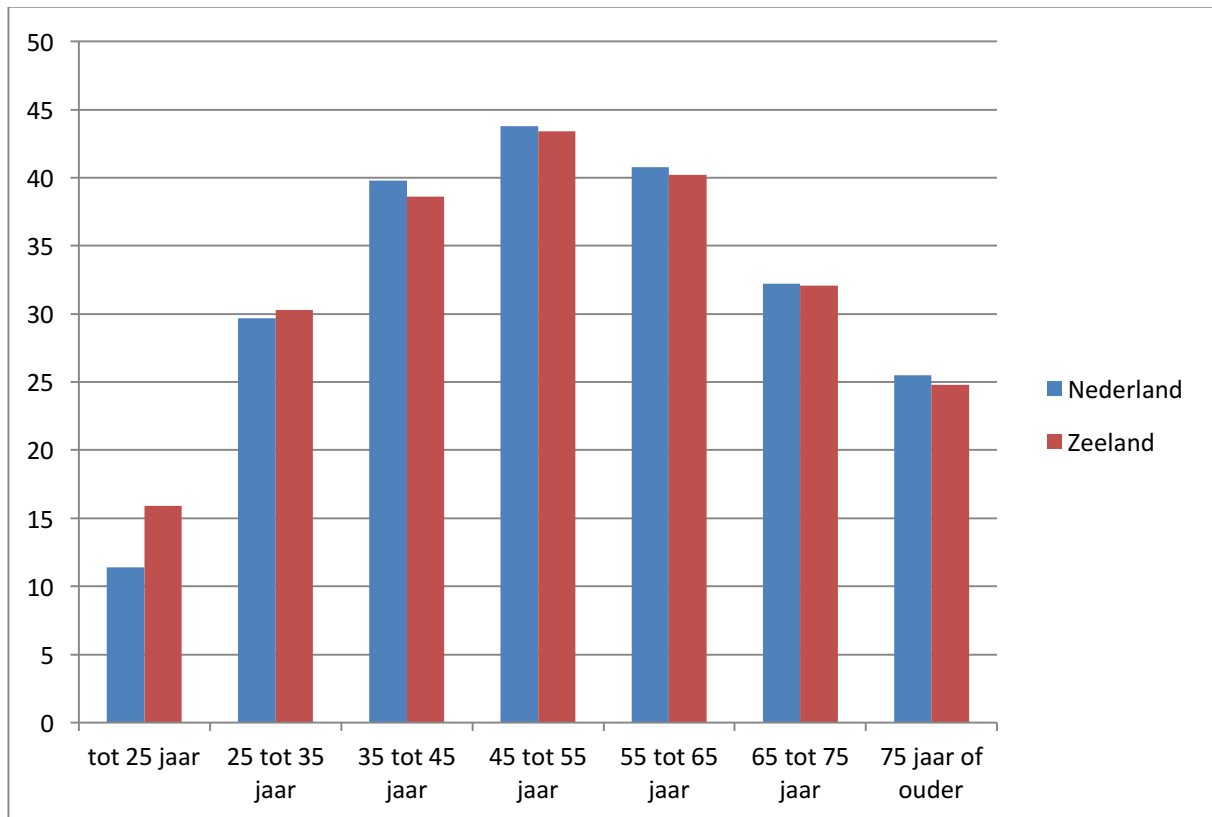
Inkomen is een belangrijke indicator voor de economische welvaart. Inkomen wordt meestal per huishouden gerapporteerd. Het aantal particuliere huishoudens in Zeeland is tussen 2008 en 2016 met 3,8% gegroeid. Die groei is veel lager dan in Nederland als geheel. In totaal telt Zeeland 171.900 particuliere huishoudens in 2016.

Bron: CBS Statline

Figuur 22 Ontwikkeling aantal particuliere huishoudens, groei ten opzichte van 2008 (Bron: CBS)

In twee Zeeuwse gemeenten (Reimerswaal en Kapelle) is de groei van het aantal huishoudens groter dan landelijk.

Figuur 23 Gemiddeld besteedbaar inkomen huishoudens naar leeftijd hoofdkostwinner (x 1.000). Bron: CBS.

Het gemiddeld besteedbaar inkomen in 2014 per huishouden in Zeeland is € 35.000³. Dat is € 100 minder dan het landelijk gemiddelde. Jongeren in Zeeland verdienen gemiddeld meer in vergelijking met alle Nederlandse jongeren. Huishoudens met een hoofdkostwinners ouder dan 35 jaar verdienen in Zeeland iets minder dan elders. De Zeeuwse alleenwonenden verdienen gemiddeld € 500 meer dan landelijk. Het volume besteedbaar inkomen in Zeeland komt op 5,9 miljard.

Tussen Zeeuwse gemeenten zijn grote verschillen in gemiddeld inkomen. Een gemiddeld huishouden in Kapelle verdient € 8.500 meer dan een gemiddeld huishouden in Vlissingen. Dat kan natuurlijk worden veroorzaakt doordat er grote verschillen zijn tussen de omvang en samenstelling van huishoudens per gemeente. Maar ook als wordt gecorrigeerd voor deze verschillen in omvang en samenstelling van huishoudens en er wordt teruggerekend naar een standaard

³ Het besteedbaar inkomen bestaat uit het bruto-inkomen verminderd met betaalde inkomensoverdrachten, premies inkomensverzekeringen, premies ziektekostenverzekeringen en belastingen op inkomen en vermogen.

(eenpersoons)huishouden, dan nog blijven grote verschillen bestaan

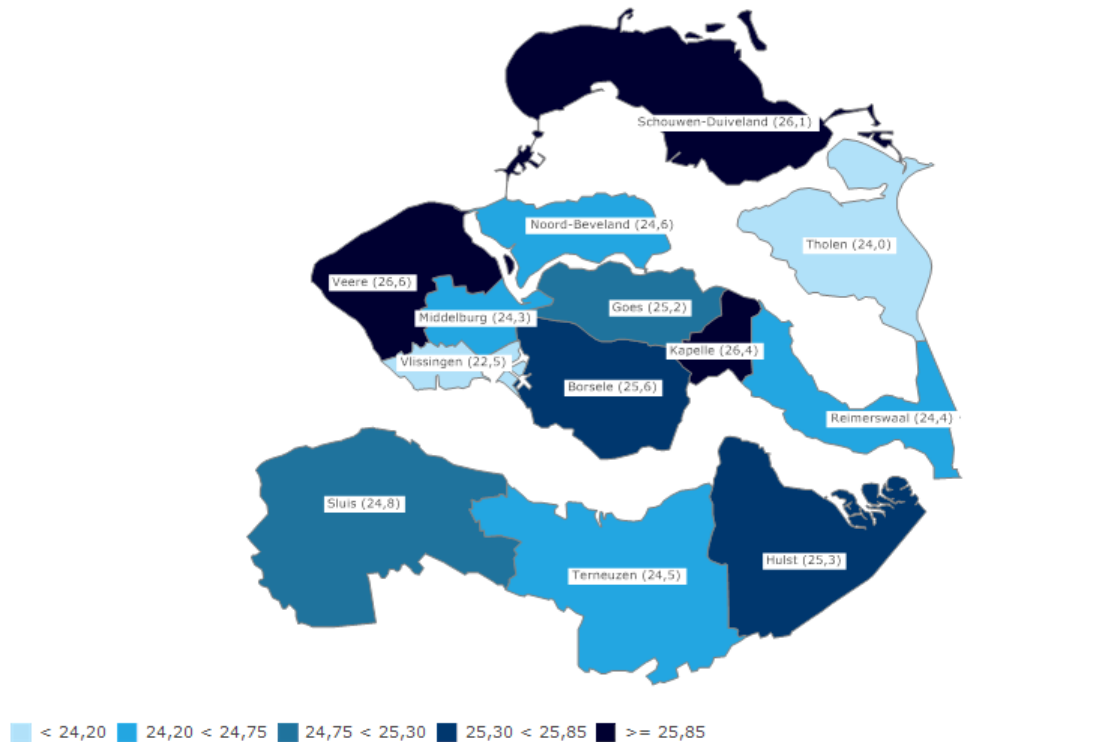

Figuur 25).

Figuur 24 Gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden, x € 1.000, 2014 (Bron: CBS)

Opvallend is het lage gestandaardiseerde inkomen in Tholen. Dat wordt in belangrijke mate veroorzaakt door de relatief sterke aanwezigheid van grote gezinnen. Een gemiddeld huishouden heeft daar voor Zeeuwse begrippen best een aardig besteedbaar inkomen, maar heeft ook relatief veel monden te voeden. Omgerekend naar een standaard eenpersoonshuishouden hebben ze daarom juist relatief weinig te besteden.

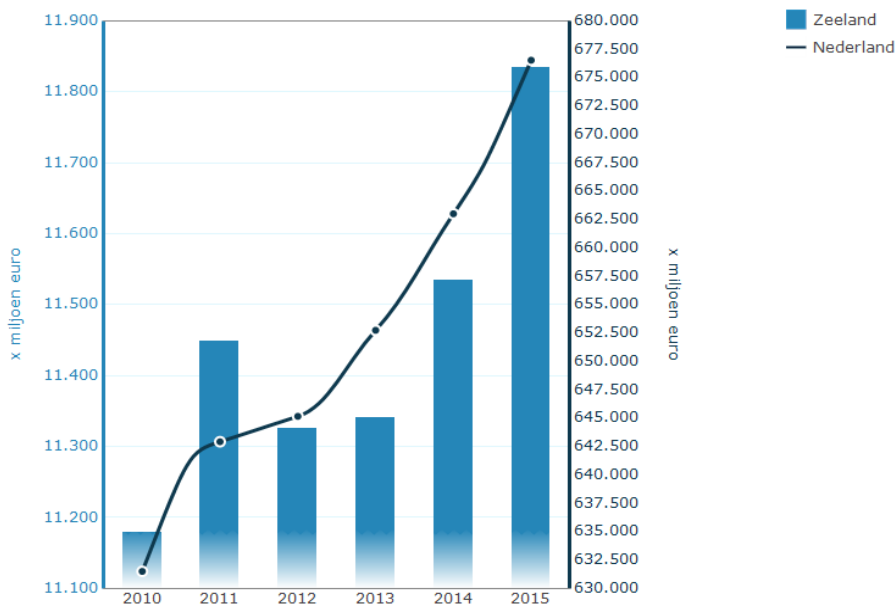
Figuur 25 Gemiddeld besteedbaar inkomen per gestandaardiseerd huishouden, x € 1.000, 2014 (Bron: CBS)

5. Productie, toegevoegde waarde en investeringen

5.1. Bruto regionaal product

De omvang van de economie wordt gemeten aan het zogenoemde bruto nationaal product. In 2014 is een nieuwe internationale berekeningswijze ingevoerd (ESR2010) die voor Nederland betekende dat het Bruto Binnenlands Product (bbp) steeg met 44,7 miljard euro. De belangrijkste wijzigingen zijn dat uitgaven aan Onderzoek & Ontwikkeling (R&D) plus een aantal militaire uitgaven voortaan tot de investeringen worden gerekend en dat software die organisaties voor eigen gebruik hebben ontwikkeld tegen marktprijzen wordt gewaardeerd en niet meer tegen de kostprijs. Ook wordt de bijdrage van illegale en niet-formele (buiten de belasting gehouden) activiteiten aan de economie ook opgenomen.

De nieuwe berekeningswijze heeft vooral door het geringe aantal kennisinstellingen in Zeeland weinig betekenis gehad voor de provincie en kende zelfs een kleine neerwaartse bijstelling. Volgens de oude berekeningswijze gaf het CBS aan dat Zeeland in 2011 een bruto regionaal product kende van 11,724 miljard euro. Volgens de nieuwe berekeningswijze was dat in hetzelfde jaar 11,448 miljard euro.

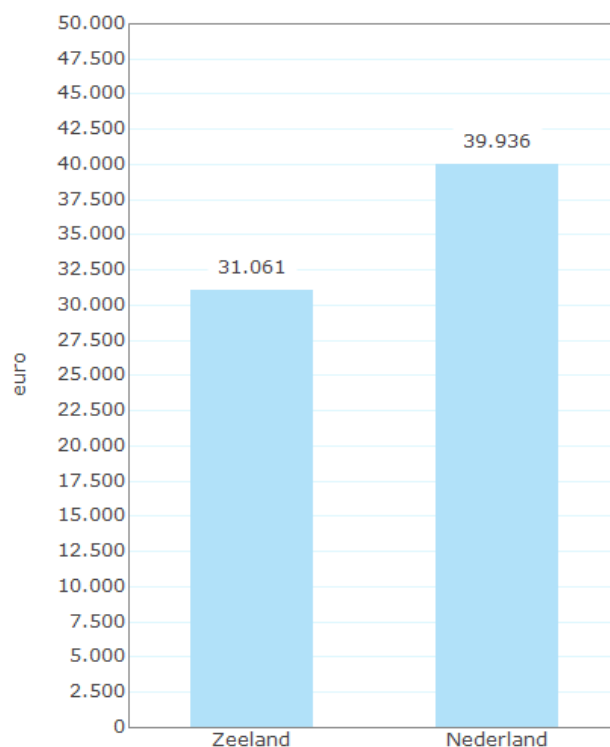

Figuur 26 Bruto Binnenlands product, marktprijzen (Bron: CBS)

Het Zeeuws aandeel in de Nederlandse economie is door de nieuwe berekeningswijze in 2011 bijgesteld van 2,18% naar 1,78%. In 2015 is het aandeel van Zeeland in de Nederlandse economie 1,75% en bedraagt 11,834 miljard euro. De relatieve groei van de Zeeuwse economie sinds 2010 is vrijwel gelijk aan de landelijke. Wel kende de economie in 2012 en 2013 een terugval

ten opzichte van 2010, waar de economie van Nederland als geheel wel doorgroeide. In 2015 heeft Zeeland die 'schade' voor het grootste deel weer ingelopen. De voorlopige CBS-cijfers over 2016 geven aan dat het Zeeuwse bbp is gegroeid met 2% ten opzichte van vorig jaar. Landelijk was de groei 2,2%.

Het bruto binnenlands product per inwoner in Zeeland bedraagt 31.061 euro. In Nederland is dat 39.936 euro. Daarmee ligt de bijdrage van de gemiddelde Zeeuw aan de Nederlandse economie op iets meer dan driekwart van de bijdrage van een gemiddelde Nederlander.

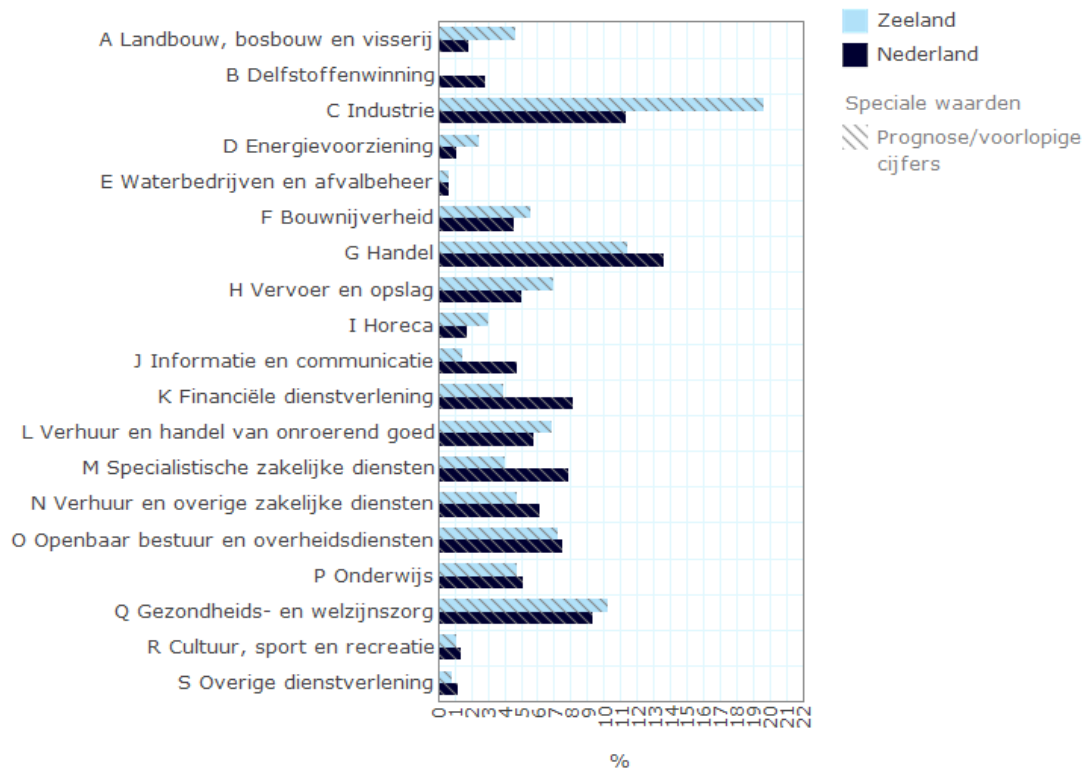

Figuur 27 Bruto binnenlands product per inwoner in 2015 (Bron: CBS)

Ten opzichte van Nederland wegen in Zeeland de zogenoemde nijverheidssectoren (maakindustrie en bouw) en dan met name de chemische industrie relatief zwaar in het totaal van het bruto regionaal product.

De industrie is goed voor 20% van de bruto toegevoegde waarde van Zeeland, de bouw 6%. Ook de landbouw die landelijk bijna 2% aan waarde toevoegt is in Zeeland van veel grotere economische betekenis (4,7%).

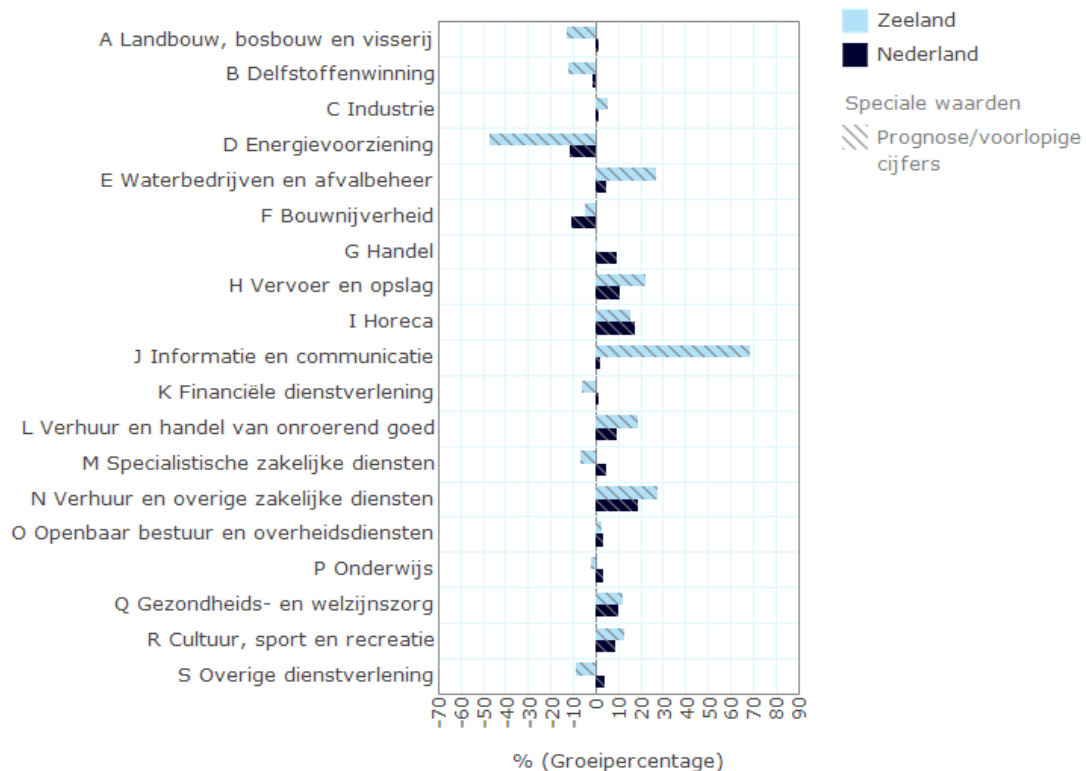
De handel en de gezondheids- en welzijnszorg leveren ieder een tiende deel van de Zeeuwse toegevoegde waarde. De commerciële diensten wegen in de Zeeuwse economie juist veel minder zwaar dan landelijk. Dit zijn de sectoren waarin relatief veel hoger opgeleiden werkzaam zijn.

Figuur 28 Relatieve bijdrage van sectoren aan de economie (brutto toegevoegde waarde in basisprijzen 2014 (bron: CBS)

Hoewel nog steeds zeer bescheiden van omvang is de ICT-sector in 2014 ten opzichte van 2010 met 70% relatief de hardst groeiende sector in Zeeland. Veel harder dan landelijk. Ook vervoer en opslag en de verhuur en overige zakelijke dienstverlening en de water en afvalbeheer sector zijn relatief sterk gegroeid.

De bijdragen van de Zeeuwse sectoren kunnen ook worden omgerekend naar indicatoren voor het belang van de betreffende Zeeuwse sector in de betreffende landelijke sector. Het aandeel van Zeeland in de landelijk toegevoegde waarde per sector is het hoogst voor de sectoren landbouw, bosbouw en visserij (4,4% van landelijk), energievoorziening (4,0% van landelijk), Industrie (3,0% van landelijk) en Horeca (3,1% van landelijk). De Delfstoffenwinning (0,1% van landelijk) en ICT (0,6 van landelijk) leveren vanuit Zeeland de geringste sectorbijdrage.

Figuur 29 Ontwikkeling van de Bruto toegevoegde waarde(basisprijzen) per sector in Zeeland periode 2010 - 2014 (Bron: CBS)

5.2. Arbeidsproductiviteit

De arbeidsproductiviteit is een belangrijke indicator voor de economische ontwikkeling. Het kan op verschillende manieren berekend worden, maar het gaat altijd om de waarde van de productie die een werkzame persoon gemiddeld per tijdseenheid toevoegt. De cijfers over arbeidsproductiviteit worden berekend vanuit CBS-gegevens.

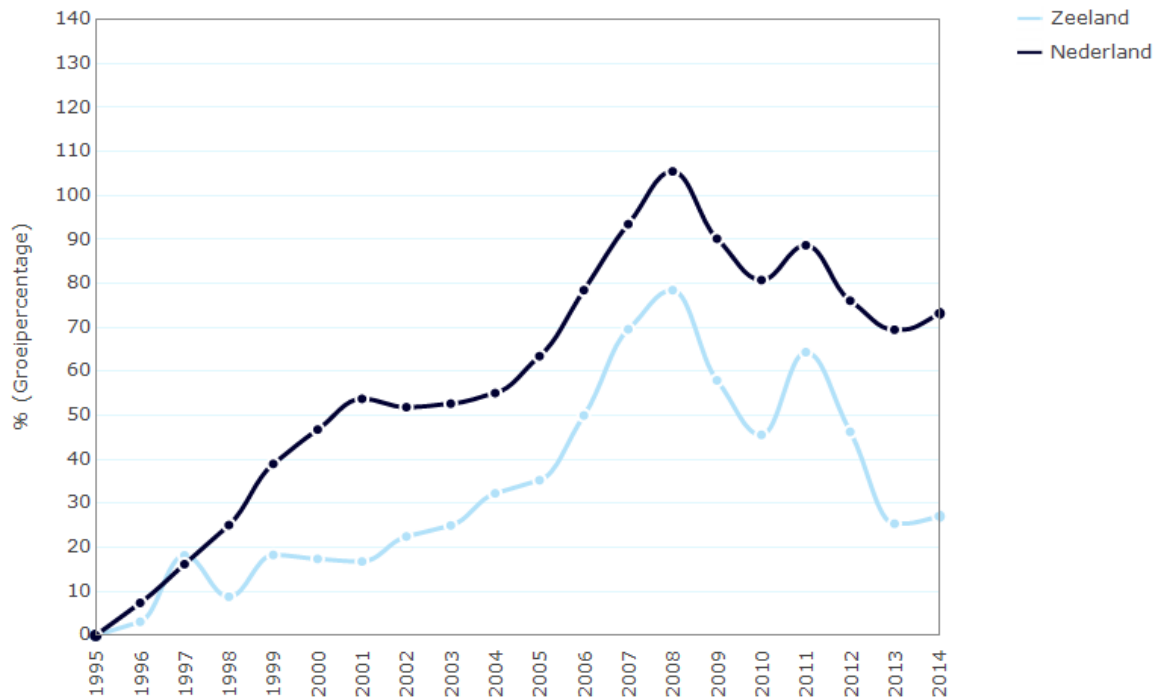
Met een bruto binnenlands product in 2015 van 676,5 miljard euro, 12,5 miljard werkuren door 8,79 miljoen werkzame personen is de arbeidsproductiviteit (de waarde van de productie van een werkzame persoon in een uur) in Nederland te berekenen als 54,1 euro. In Zeeland is het bbp 11,8 miljard euro geproduceerd door 180.400 werkzame personen in 254,4 miljoen uur. Dat levert een arbeidsproductiviteit van 46,5 euro per gewerkt uur op. Deze lagere arbeidsproductiviteit in Zeeland is te verklaren door het relatief geringe aantal hoger opgeleiden in de werkzame beroepsbevolking.

5.3. Investerings

Investerings zijn een belangrijke indicator van de economische dynamiek. Het CBS berekent de totale investeringen in vaste activa in Zeeland in 2014 op 2,55 miljard. Dat is 2,1% van de landelijke totale investeringen in vaste activa. Het

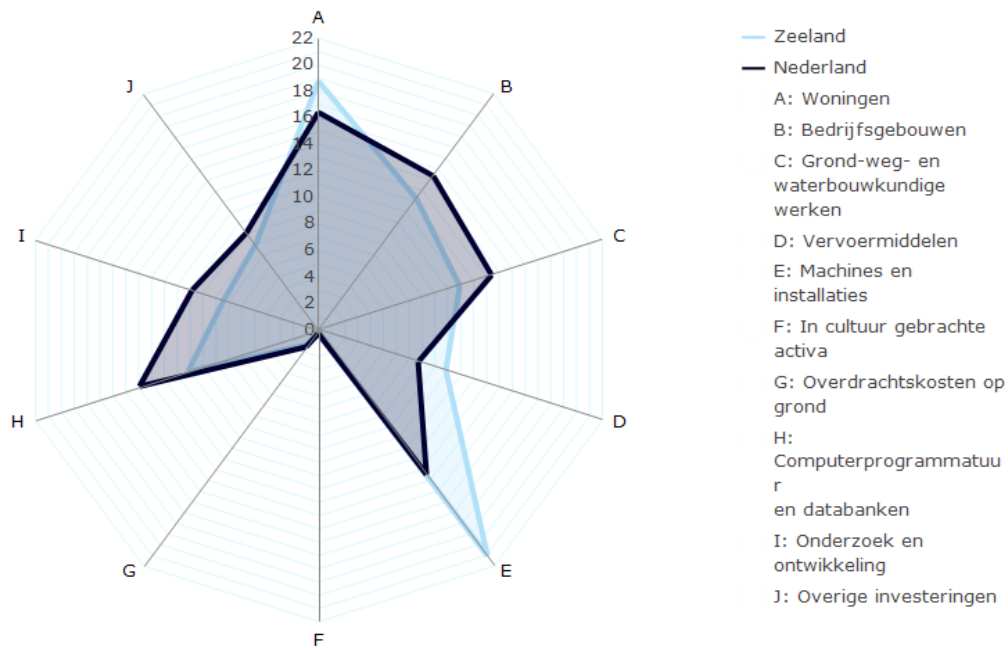
investeringsniveau in Zeeland blijft sinds 1997 achter bij Nederland. De groeipercentages laten wel zien dat Zeeland in zijn algemeenheid de Nederlandse trend volgt, meestal steeds onder het landelijke niveau zit. Sinds de economische crisis in 2008 is de groei van de investeringen in vaste activa landelijk en ook in Zeeland teruggelopen. In het laatst bekende jaar 2014 is er weer een stijging en op landelijk niveau laten de voorlopige cijfers van 2015 weer een forse groei in investeringen zien.

Figuur 30 Groeipercentage investeringen in vaste activa ten opzichte van 1995
(Bron: CBS)

Het web diagram van de verdeling van de investeringen naar typen van vaste activa laat zien dat in Zeeland in vergelijking met Nederland relatief veel in woningen, machines en installaties en vervoermiddelen wordt geïnvesteerd.

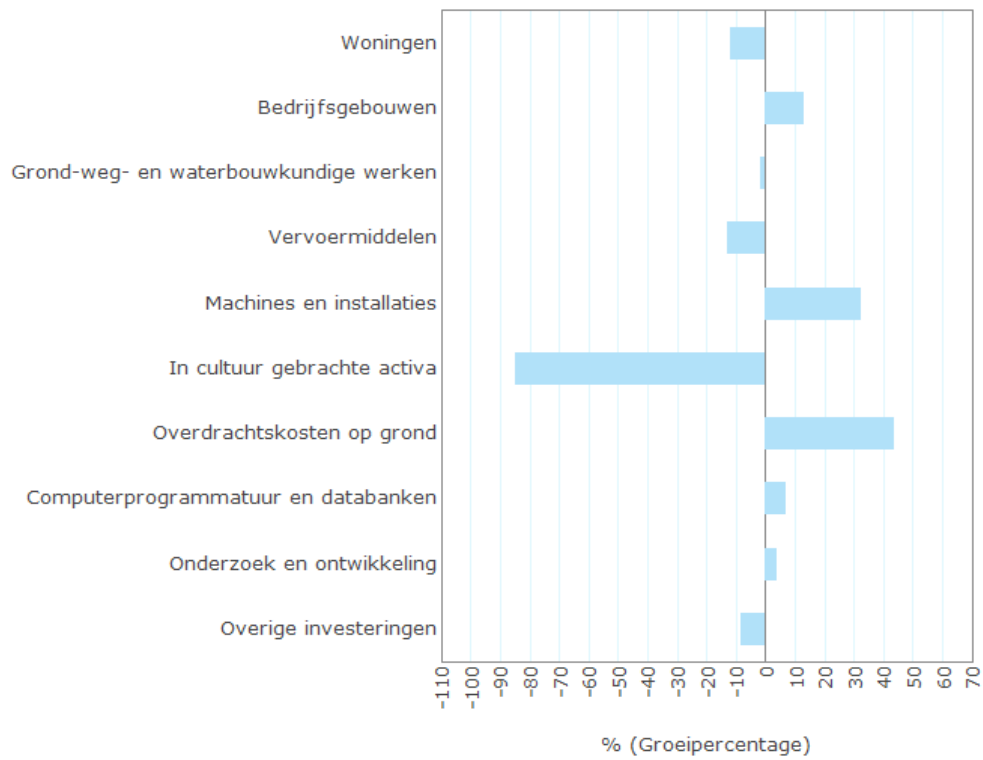
Relatief weinig investeringen worden gedaan in computerprogrammatuur en databanken en onderzoek en ontwikkeling. De verdeling van de investeringen in vaste activa in Zeeland staat weergegeven in de onderstaande Figuur 31. Grootste componenten zijn de bedrijfsgebouwen, machines en installaties, vervoermiddelen en woningen.

Figuur 31 Verdeling naar type investering in vaste activa voor Zeeland in 2014
(Bron: CBS. In % van totale investeringen)

De toename in 2014 ten opzichte van 2013 zit vooral in de investeringen in overdrachtskosten op grond en machines en installaties en bedrijfsgebouwen. Er is een daling in de in cultuur gebrachte activa. Hieruit is af te leiden dat het in dat jaar beter ging met de bouw en de industrie en juist wat minder met de landbouw.

De investeringen in vaste activa bedragen in 2014 in Zeeuws-Vlaanderen 724 miljoen. Dat is 28% van de investeringen in de Zeeuwse economie en die investeringen gingen relatief vaak naar grond- weg- en waterkundige werken en ook relatief veel naar onderzoek en ontwikkeling.

Figuur 32 Mutaties naar type investering in vaste activa voor Zeeland in 2014
(Bron: CBS, mutaties in % t.o.v. 2013)

6. Bedrijfsontwikkeling, conjunctuur en innovatie

6.1. Bedrijven in Zeeland

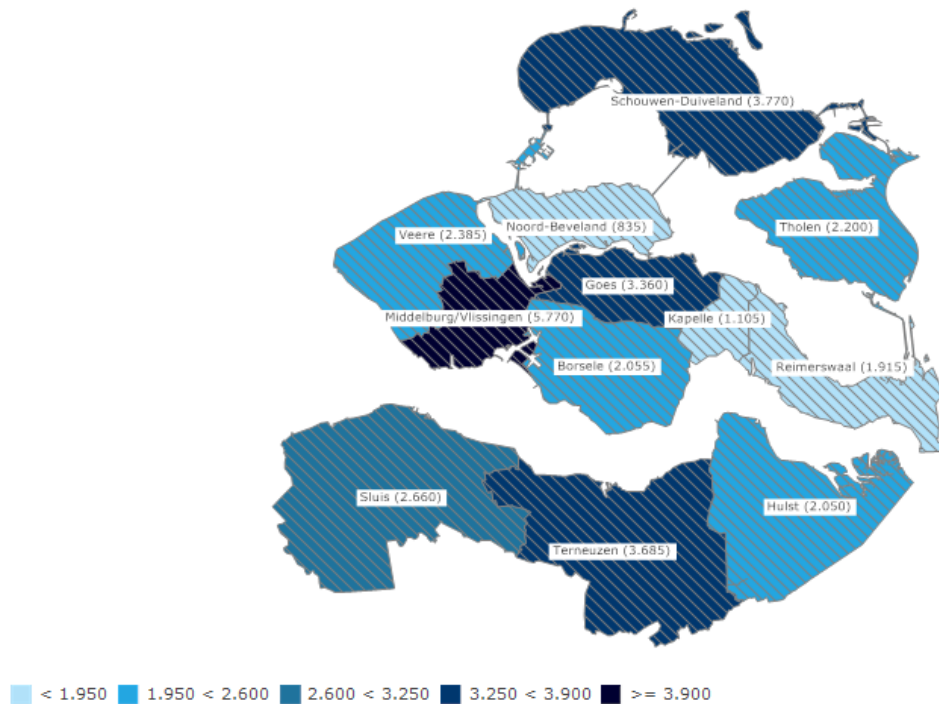
Er zijn in Zeeland in 2017 totaal 31.800 vestigingen van bedrijven. Dat is 2,11% van alle vestigingen in Nederland. Landelijk is het aantal bedrijfsvestigingen tussen 2010 en 2017 met 22,4% toegenomen. In Zeeland bedraagt de toename 18,8%. Zeeland kent relatief de meeste bedrijfsvestigingen in de landbouw en visserij. De ICT-sector is relatief het kleinst. De algehele trend is dat er steeds meer kleine bedrijven bijkomen. Deze trend is ook landelijk te zien.

Tabel 4 Vestigingen van bedrijven 2017 (Bron: CBS, voorlopige cijfers)

	Nederland aantal	Zeeland aantal	Aandeel %
A Landbouw, bosbouw en visserij	74955	3450	4,60
B Delfstoffenwinning	475	20	4,21
C Industrie	66570	1760	2,64
D Energievoorziening	1190	35	2,94
E Waterbedrijven en afvalbeheer	2395	45	1,88
F Bouwnijverheid	160035	3335	2,08
G Handel	266080	5770	2,17
H Vervoer en opslag	42865	1250	2,92
I Horeca	59125	2165	3,66
J Informatie en communicatie	86625	925	1,07
K Financiële dienstverlening	123980	2510	2,02
L Verhuur en handel van onroerend goed	27775	765	2,75
M Specialistische zakelijke diensten	325370	4585	1,41
N Verhuur en overige zakelijke diensten	71710	1400	1,95
R Cultuur, sport en recreatie	99620	1430	1,44
S Overige dienstverlening	99735	2355	2,36
Totaal	1.508.505	31.800	2,11

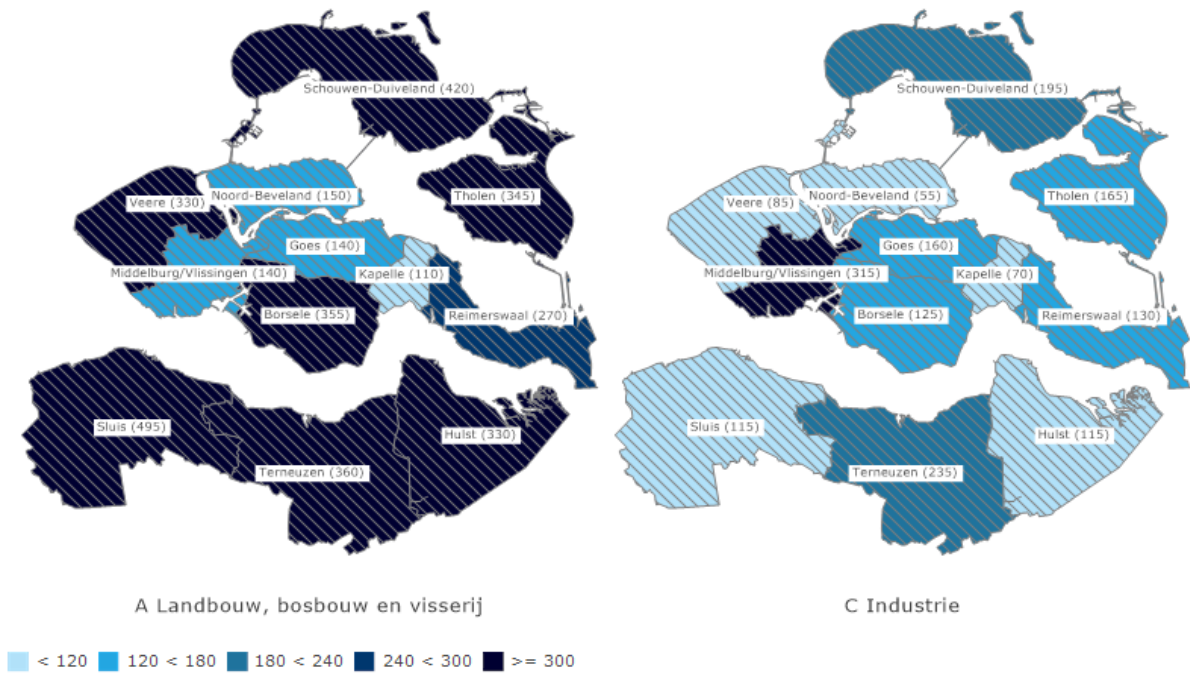
De verdeling van de bedrijfsvestigingen over Zeeland laat zien dat de grootste concentratie aan vestigingen in het stedelijk gebied Middelburg/Vlissingen te vinden is. Schouwen-Duiveland is met 3.770 de Zeeuwse gemeente met de meeste bedrijfsvestigingen.

Het aantal bedrijfsvestigingen zegt niet alles over de omvang van de economische activiteit, die is sterk afhankelijk van de omvang van de bedrijven in toegevoegde waarde en aantal werkzame personen. In de spreiding van de bedrijfsvestigingen over Zeeland zijn wel de concentratiegebieden aan te wijzen. De verdeling van de bedrijven over de diverse Zeeuwse gemeenten verschilt nogal per sector.

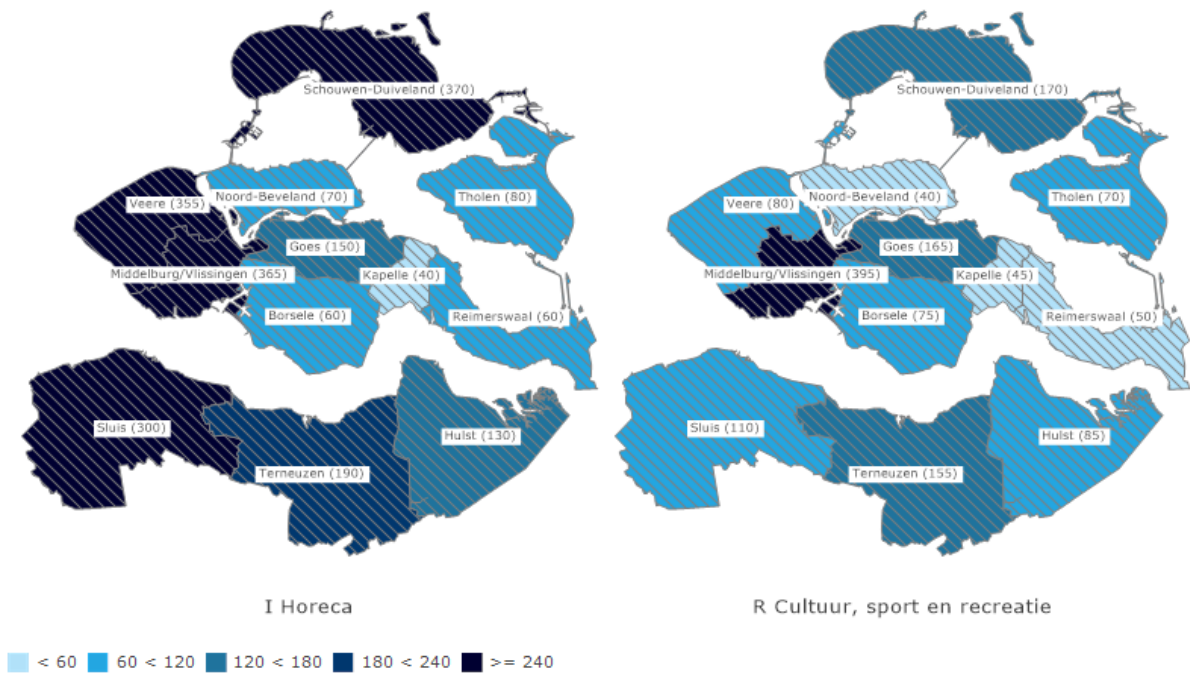

Figuur 33 Totaalaantal bedrijfsvestigingen in 2017 (Bron: CBS, voorlopige cijfers)

De gemeenten Sluis, Schouwen-Duiveland en Terneuzen zijn koplopers als het gaat om het aantal agrarische bedrijven. De industrie heeft de meeste vestigingen in het stedelijk gebied Middelburg/Vlissingen gevolgd door Terneuzen. De horeca is vooral geconcentreerd in het stedelijk gebied Middelburg/Vlissingen en de kustgemeenten. Cultuur- sport en recreatiebedrijven zijn het meest te vinden in het stedelijk gebied Middelburg/Vlissingen.

Figuur 34 Aantal bedrijfsvestigingen in 2017 (Bron: CBS, voorlopige cijfers)

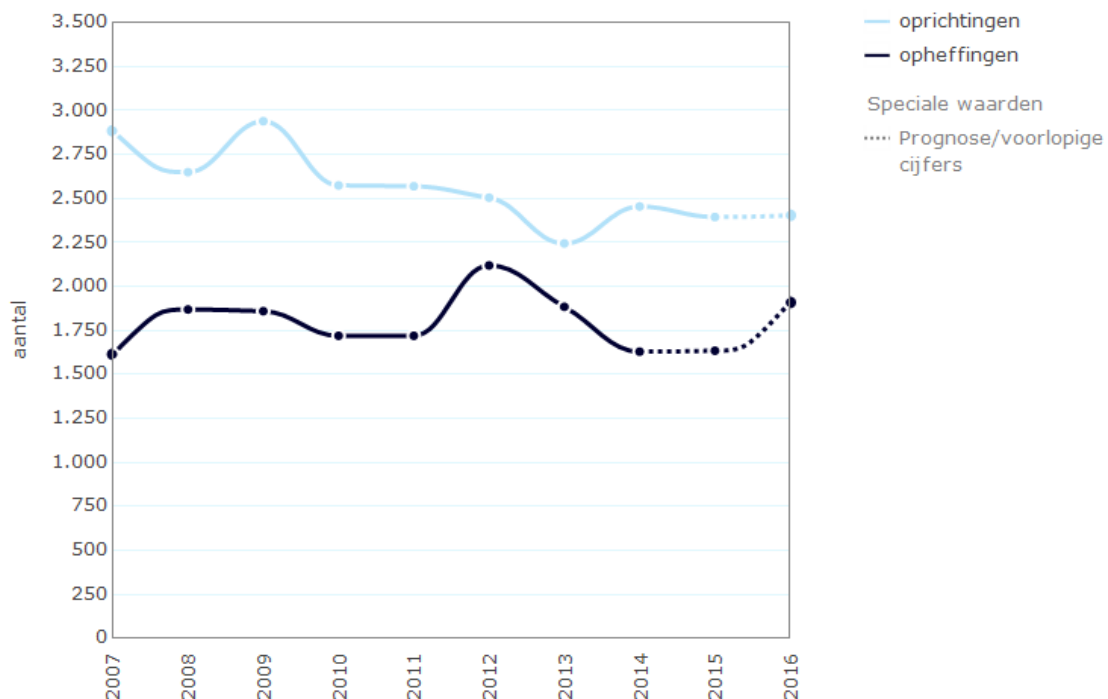
Figuur 35 Aantal bedrijfsvestigingen in 2017 (Bron: CBS, voorlopige cijfers)

6.2. Oprichtingen en opheffingen van vestigingen

De afgelopen 10 jaar is in Zeeland een licht dalende trend in het aantal oprichtingen van bedrijfsvestigingen en een redelijk stabiel beeld in het aantal opheffingen van bedrijfsvestigingen. Het aantal oprichtingen ligt structureel boven het aantal opheffingen. In 2012 en 2013 lagen ze het dichtst bij elkaar en groeide het aantal vestigingen in Zeeland het minst.

In 2016 is het verschil volgens de voorlopige cijfers van het CBS als gevolg van een stijging van het aantal opheffingen weer kleiner geworden. De meeste oprichtingen en opheffingen gebeuren in de specialistische zakelijke dienstverlening en de handel. Meer dan de helft van de in 2016 nieuw opgerichte bedrijven die specialistische zakelijke diensten leveren zijn architecten- en ingenieursbureaus en bureaus voor juridische- en managementadvies.

Vergeleken met Nederland is de dynamiek van oprichting en opheffing in de handel in Zeeland groot. Er zijn in 2016 in de handel in Zeeland 430 vestigingen bijgekomen en 405 verdwenen. Het zijn vooral detailhandelsvestigingen.

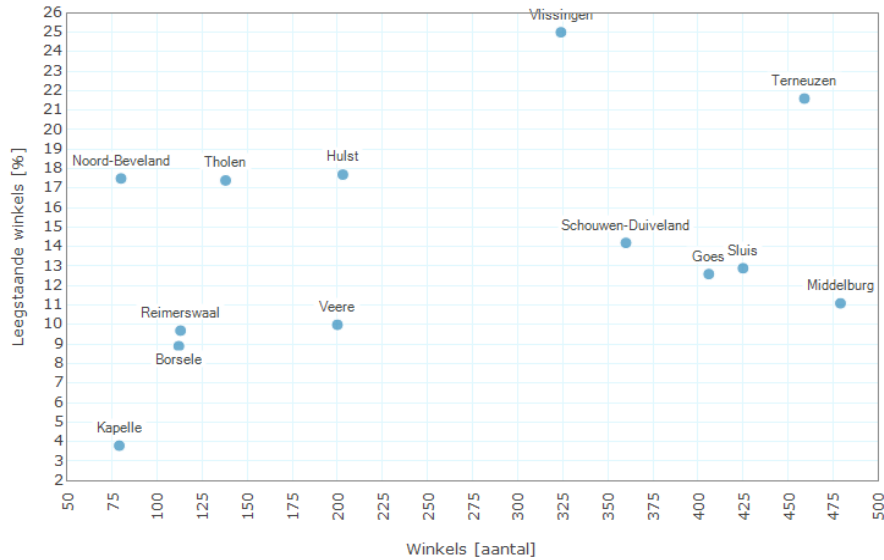

Figuur 36 Oprichtingen en opheffingen in Zeeland (Bron: CBS)

De stijging in het aantal detailhandelsvestigingen (vooral een gevolg van een groei van het aantal webwinkels) heeft niet geleid tot een vermindering van de winkelleegstand. Die is juist gestegen naar 15%. Er staan in 2016 in Zeeland 508 winkelpanden leeg (bron: Locatus). De leegstand is in de steden Vlissingen en

Terneuzen het grootst. Daar staat meer dan een van de vijf winkelpanden leeg. De gemeente Kapelle kent nauwelijks winkelleegstand.

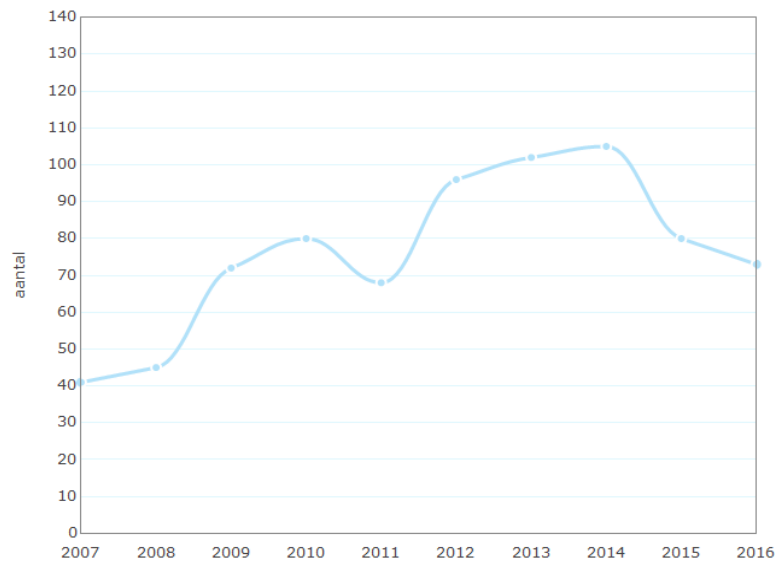

Figuur 37 Winkels en leegstand (Bron: Locatus)

6.3. Faillissementen

Het aantal uitgesproken faillissementen bij bedrijven en instellingen in Zeeland in het afgelopen decennium vertoont een stijgende lijn en bedraagt in 2013 en 2014 meer dan 100. De laatste twee jaren is het aantal faillissementen weer dalende, maar ligt nog ruim boven het aantal faillissementen in 2007.

In Nederland zette de daling van het aantal faillissementen al een jaar eerder in en ligt in 2016 bijna 50% lager dan in 2013. In Zeeland daalde het aantal in die jaren met bijna 30% beduidend minder.

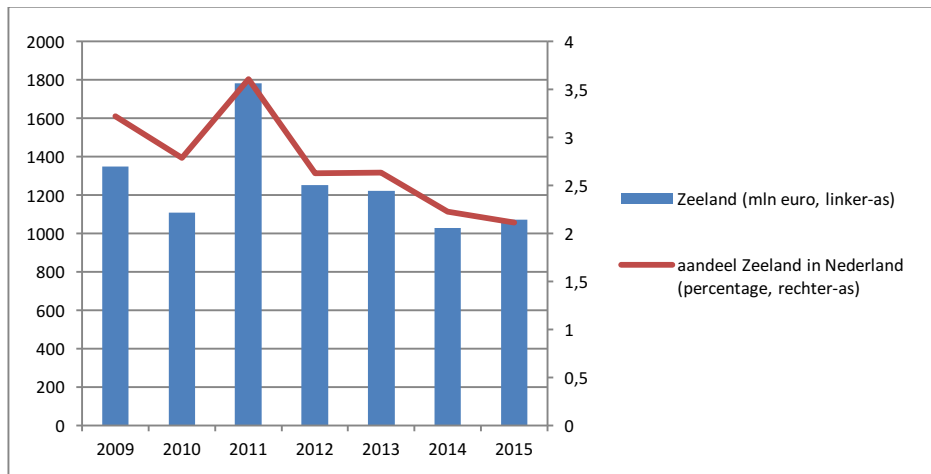
Figuur 38 Uitgesproken faillissementen bij Zeeuwse bedrijven en instellingen (Bron: CBS)

6.4. Investerings in materiële vaste activa

Materiële vaste activa zijn productiemiddelen die in het productieproces ingezet kunnen worden en een gebruiksduur van meer dan een jaar hebben. De trend in investeringen die bedrijven doen in materiële vaste activa geeft een indruk van de ontwikkeling van het ondernemersvertrouwen in de regionale economie.

De omvang van de investeringen in materiële zaken die langdurig meegaan zoals grond en terreinen, bedrijfsgebouwen, grond-, water- en wegenbouwkundige werken, vervoermiddelen, computers en randapparatuur, machines en installaties kan van jaar op jaar nogal verschillen. Dat geldt zeker voor een relatief kleine regionale economie als die van Zeeland. Als bij wijze van spreken een maritieme vervoerder in Zeeland een nieuw duur schip aanschaft kan dat een groot deel van de Zeeuwse investeringen in vervoermiddelen uitmaken. Het jaar waarin een productiemiddel voor het eerst in gebruik wordt genomen, geldt immers als investeringsjaar.

Het gaat om materiële vaste activa die zijn verkregen in eigendom door bijvoorbeeld koop, huurkoop, vervaardiging in eigen beheer of financial lease. Ook de waarde van groot onderhoud geldt als een investering. Productiemiddelen die geleased zijn, worden in het eerste jaar van de leaseovereenkomst als investering geboekt.

Figuur 39 Investerings in materiële vaste activa door de business economy van Zeeland. (Bron: CBS)

In 2011 is door Zeeuwse bedrijven relatief veel in materiële zaken geïnvesteerd. Ruim een half miljard werd in dat jaar uitgegeven aan vervoermiddelen. De daaropvolgende drie jaren zijn de investeringen steeds teruggelopen. In 2015 is weer sprake van een toename. De economie trekt dan weer aan, maar het aandeel van de investeringen door Zeeuwse bedrijven in de totale Nederlandse investeringen in materiële vaste activa blijft dalen. Dat wijst erop dat de economie van Zeeland iets trager reageert op de economische conjunctuur in vergelijking met het landelijke beeld.

6.5. Innovatie

Innovatie wordt steeds bepalender voor de economische ontwikkeling. Nederland is een Europees land met een hoge innovatiegraad en sterke groei aan innovatieve economische activiteiten. Er zijn voor innovatie diverse indicatoren. Voor de Europese Unie is een systeem ontwikkeld om innovatie op regionaal niveau te bepalen. Het Regional Innovation Scoreboard (RIS) geeft met 12 indicatoren aan hoe innovatief een regio is. Daarbij wordt vooral gekeken naar het Midden- en kleinbedrijf. De indicatoren zijn grofweg in te delen in vier categorieën:

1. Kennis (o.a. wetenschap en hoogopgeleide beroepsbevolking)
2. Geld (o.a. uitgaven aan onderzoek en ontwikkeling)
3. Innovatie activiteiten (onder andere samenwerking met betrekking tot innovatie, type innovatie, patentaanvragen)
4. Economische impact (werkgelegenheid, verkoop van producten en diensten, export)

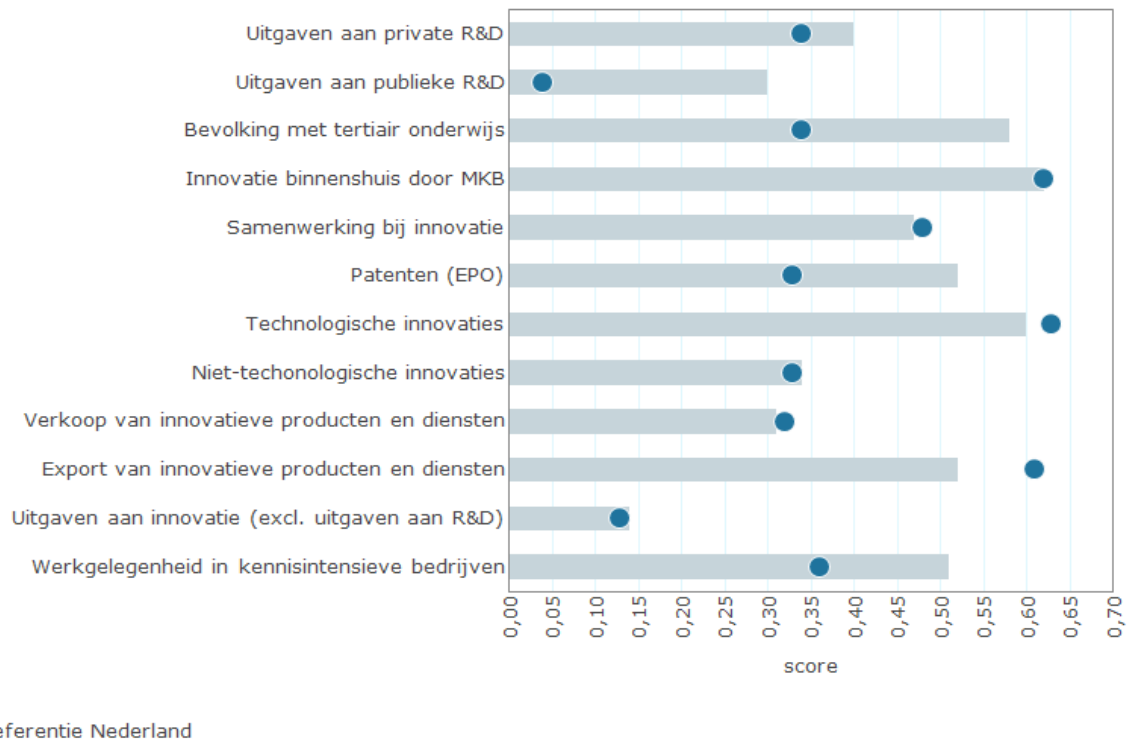
Zeeland is vanuit Europees perspectief een sterke innovator. In 2016 is het innovatieve presteren wel met 13% afgenomen ten opzichte van 2014. Vanuit Nederlands perspectief doet Zeeland het minder goed dan veel andere regio's in Nederland. Als innovatievolger staat Zeeland in het rijtje met Drenthe en Flevoland. Alleen Friesland doet het minder goed.

Figuur 40 Innovatieprestaties van Nederlandse provincies (Bron: Regional innovation scoreboard)

Zeeuwse bedrijven zijn in 2016 vooral goed in het op de markt brengen van innovatieve producten of processen, de technologische innovaties. Ook is Zeeland goed in het exporteren van medium- en hoogtechnologische producten en diensten. Het technologische concurrentievermogen van Zeeland, dat wil zeggen de mogelijkheid om de resultaten van onderzoek en ontwikkeling (O & O) en innovatie op de internationale markten te commercialiseren is daarmee hoog. Dat is van vitaal belang voor het concurrentievermogen van een regio in de moderne economie. Ook de innovaties die het midden- en kleinbedrijf in huis ontwikkelen zijn vanuit Europees perspectief relatief omvangrijk, maar dat geldt voor het hele Nederlandse MKB.

Relatief zwak punt van Zeeland is de financiering vanuit de overheid en het hoger onderwijs van onderzoek en ontwikkeling (publieke R&D). Er wordt met andere woorden weinig geïnvesteerd in kennis. Dat wordt wel als cruciaal gezien voor de toekomstige concurrentiekracht en welvaart van een regio. Zeeland is een provincie met relatief weinig kennisintensieve werkgelegenheid en ook blijven innovatieve investeringen in de zin van vernieuwing van machines en apparatuur en het overnemen van octrooien en licenties enigszins achter. Dit is het onderdeel van innovatieve activiteiten die het sterkst is gedaald ten opzichte van 2014. Het gevaar bestaat daarmee dat Zeeland de komende jaren aan concurrentiekracht zal gaan inboeten.

Figuur 41 Indicatoren voor innovatie in Zeeland in 2016 (Bron: Regional innovation scoreboard)

6.6. Conjunctuur

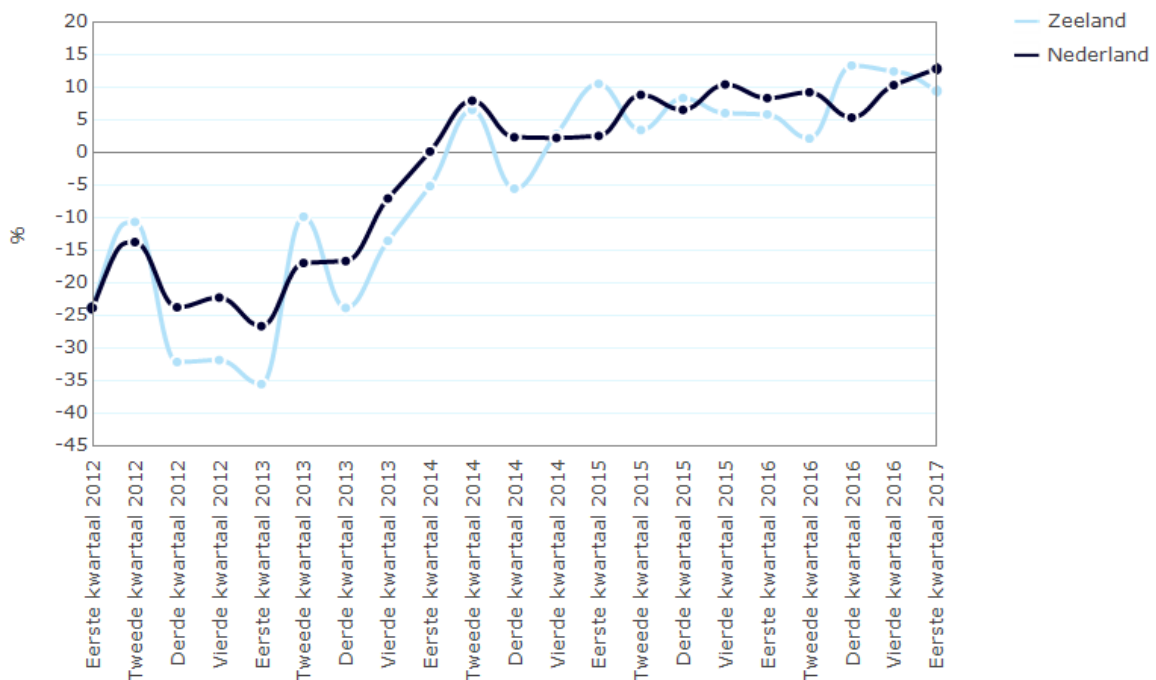
De toekomstige economische ontwikkelingen worden ten dele bepaald door de verwachtingen en het vertrouwen van ondernemers in de economische ontwikkeling. Het CBS peilt per provincie onder bedrijven met 5 of meer werkzame personen de stemming. De enquête drukt de ontwikkelingen onder meer uit middels saldo's: het percentage van de bedrijven die een toename melden minus het percentage van bedrijven die een afname melden. De uitkomsten zijn hierbij gewogen met de personeelsomvang. Een negatief saldo duidt erop dat meer bedrijven negatief zijn dan positief.

Zeeuwse ondernemers volgen over het algemeen de landelijke trend. Uit de zogenoemde conjunctuur enquête (COEN) blijkt dat vanaf het tweede kwartaal van 2014 de verwachtingen van ondernemers over het economisch klimaat overwegend positief worden. Positief over de winstgevendheid van hun eigen bedrijf worden ze pas een jaar later en dat geldt ook voor de verwachtingen van de omzet. Bij de beoordeling van de buitenlandse afzet wijken Zeeuwse ondernemers vaker af van het landelijke beeld. Zowel in 2013 als in 2014 waren Zeeuwse ondernemers in het derde kwartaal nog overwegend negatief gestemd, terwijl landelijk sinds het eerste kwartaal van 2013 de stemming per saldo uitsluitend positief is geweest.

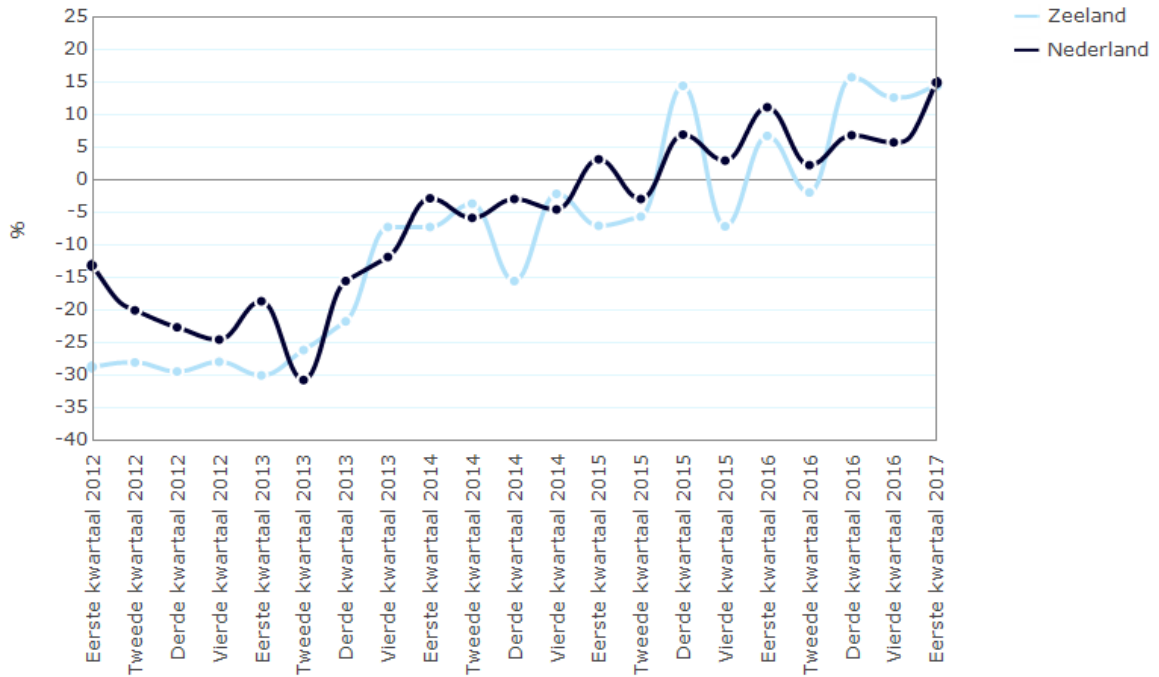
Sinds het tweede kwartaal van 2015 zijn alle indicatoren voor de economische conjunctuur positief. De economie zit volgens de ondernemers duidelijk in de lift en men kijkt vol vertrouwen naar de (nabije) toekomst. De meerderheid van de bedrijven in Nederland en Zeeland ervaren geen belemmeringen.

Wel vormt vanaf het begin van 2016 in Nederland een stijgend tekort aan arbeidskrachten in toenemende mate een belemmering voor ondernemers. Zeeuwse ondernemers geven pas aan het eind van 2016 massaler dit signaal af. Dan zegt 14% een tekort aan personeel te ervaren als belemmering. Opmerkelijk genoeg zwakt daarna in Zeeland deze belemmering weer af. Vooral in de bouwnijverheid is die trend duidelijk zichtbaar en tegen de landelijke trend in.

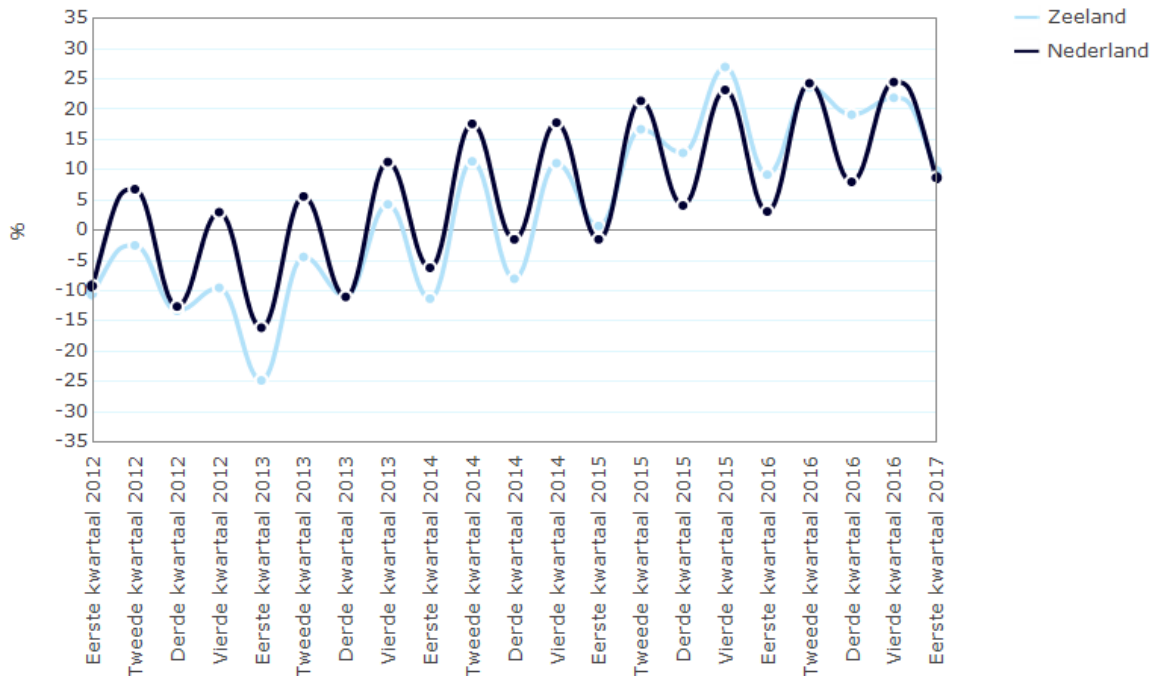
Gezien de lage werkloosheid in Zeeland zou men verwachten dat Zeeuwse bouwbedrijven veel meer dan elders staan te springen om werkkrachten. Eind vorig jaar gaf nog meer dan een derde van de Zeeuwse bouwbedrijven aan dat zij door een tekort aan personeel in hun activiteiten werden belemmerd, fors boven het landelijke cijfer van 6%. Des te opmerkelijker is het dat die tekorten in het derde kwartaal van 2017 zijn verdwenen.

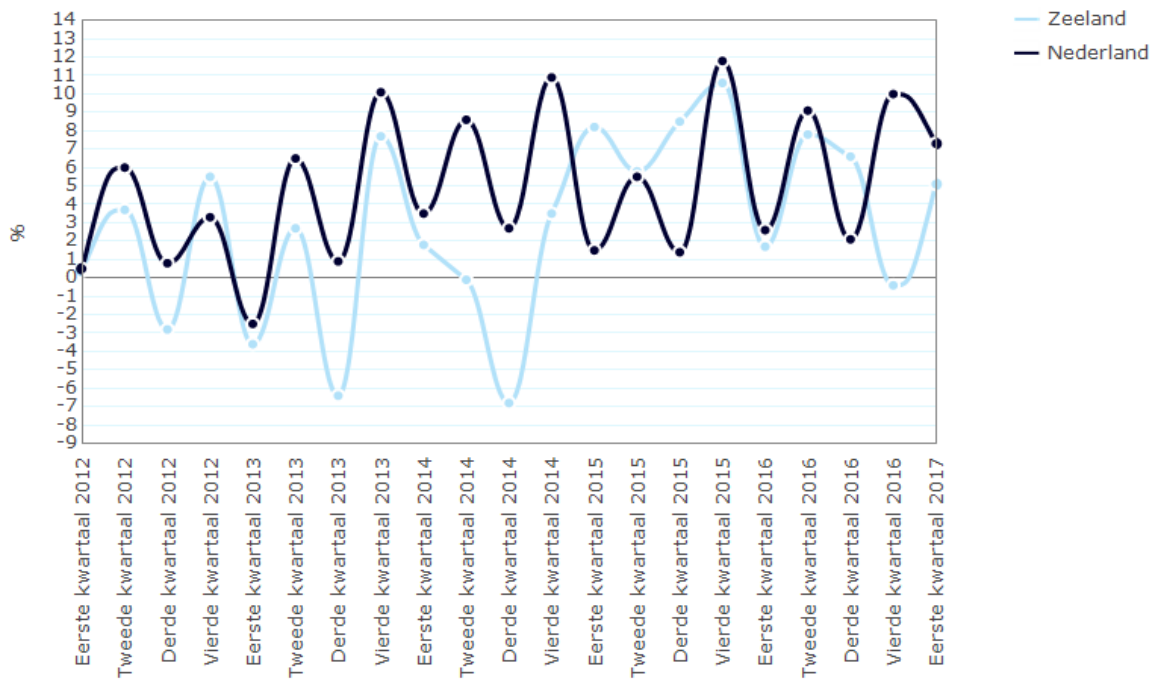
Figuur 42 Conjuncturenquête: Saldo Verwachtingen Economisch Klimaat Ondernemers, komende 3 maanden (Bron: CBS, % bedrijven met positieve/negatieve verwachtingen)

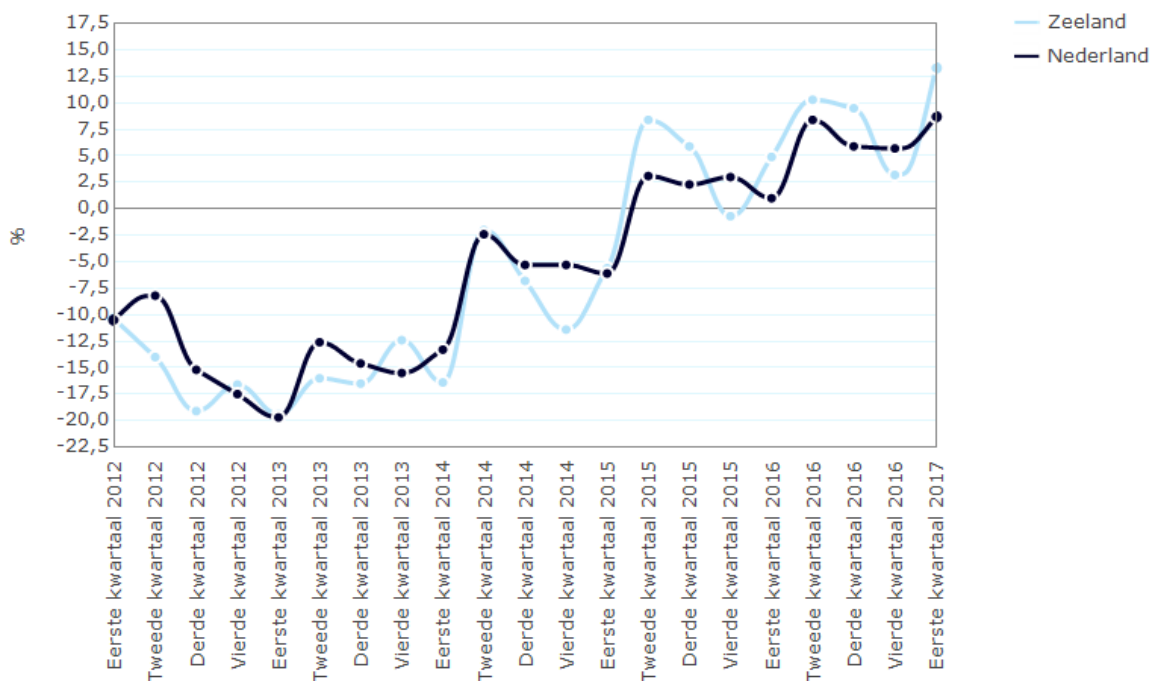
Figuur 43 Conjunctuurenquête: Saldo Verwachtingen Ondernemers, Eigen winstgevendheid (Bron: CBS)

Figuur 44 Saldo Verwachtingen Ondernemers, Eigen omzetontwikkeling per kwartaal (Bron: CBS)

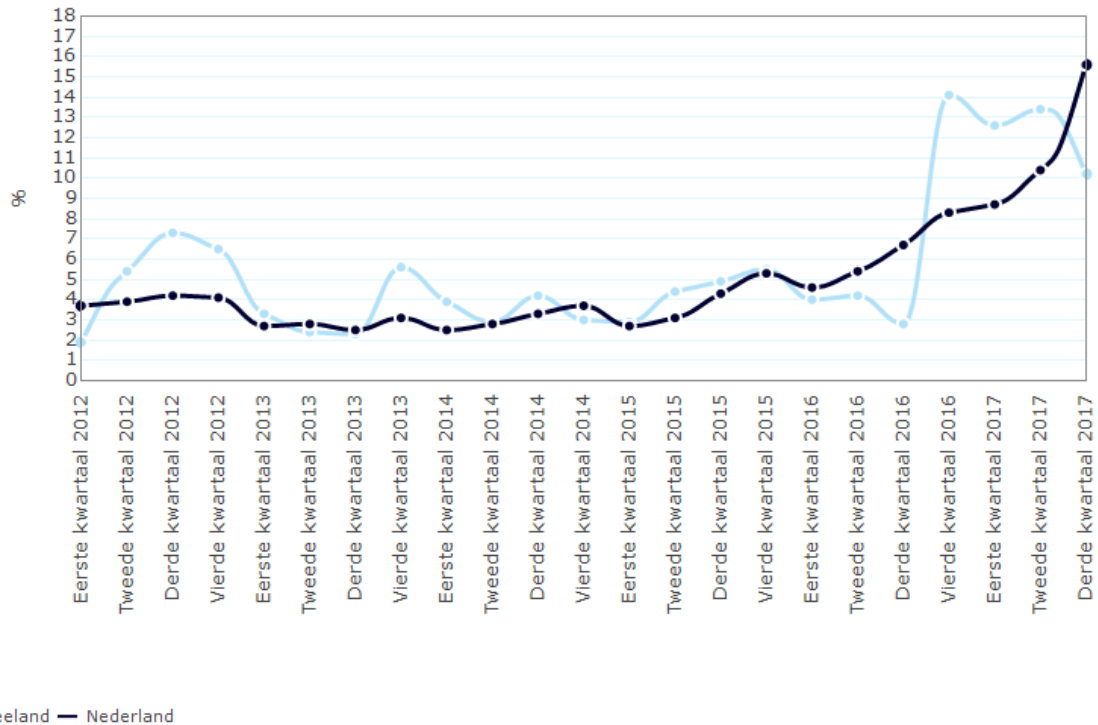

Figuur 45 Saldo Verwachtingen Ondernemers, Buitenlandse Omzet per kwartaal (Bron: CBS)

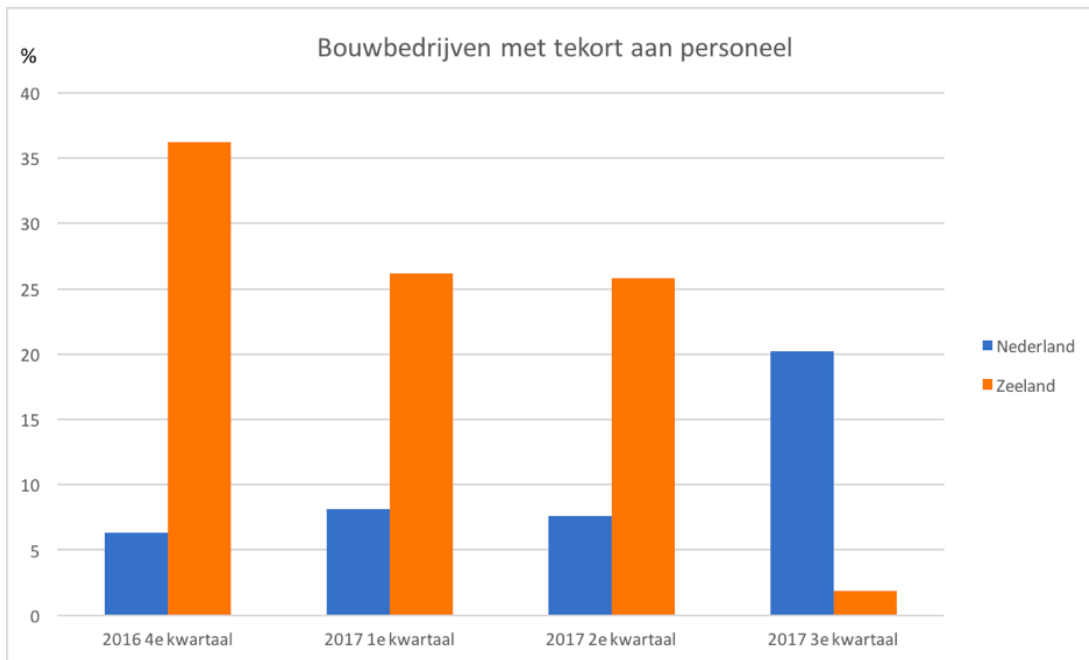
Figuur 46 Saldo Verwachtingen Ondernemers, Ontwikkeling Personeelssterkte (Bron: CBS)

Figuur 47 Conjunctuur enquête: Ondernemers die een tekort aan arbeidskrachten ervaren als belemmering bij het ondernemen (Bron: CBS).

Het aandeel Zeeuwse bouwbedrijven dat nog personeelstoename verwacht is in een jaar tijd gekelderd van 43% naar 17%, en 5% verwacht zelfs een afname onder het personeel. Zeeuwse bouwbedrijven ondervinden concurrentie van bouwbedrijven elders en passen op hun tellen. Terwijl bijna de helft van de bouwbedrijven in Nederland hun productie uitbreidt is dat in Zeeland slechts een kwart. Liefst 38% zegt zelfs hun productie te gaan verminderen. De wal lijkt hier het schip te keren.

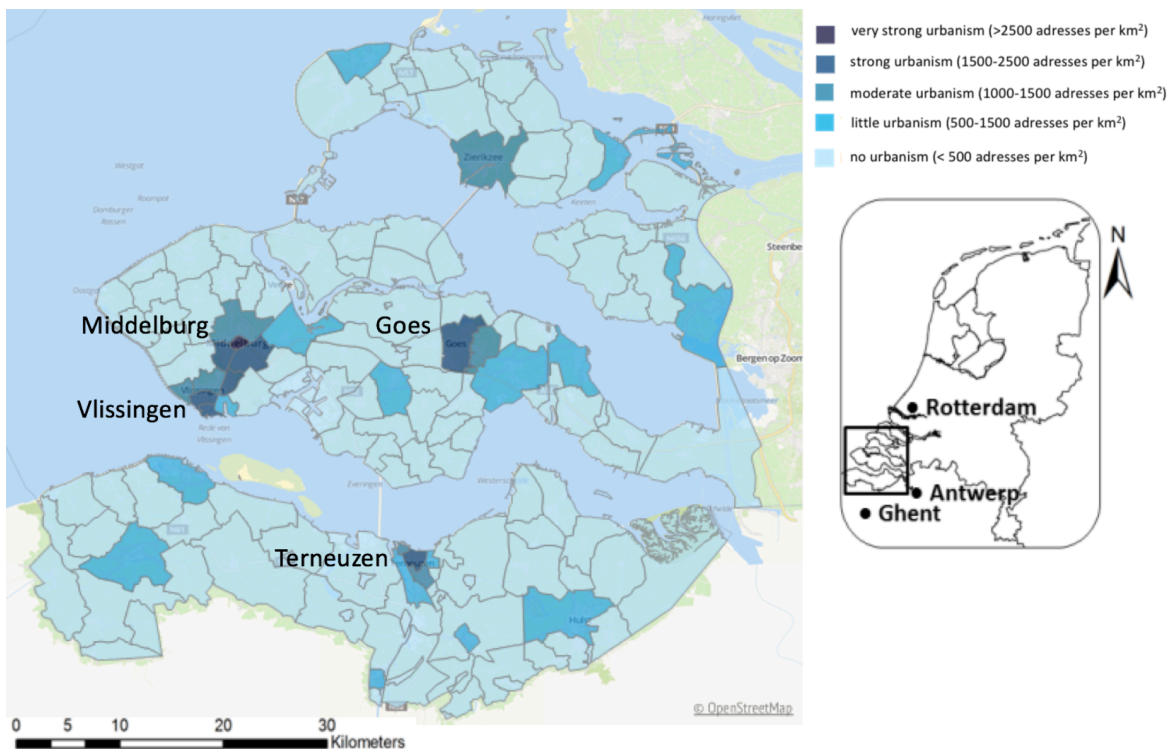
Figuur 48 conjunctuur enquête: Ervaren belemmeringen bij het ondernemen (Bron: CBS)

7. Motoren van de economie

7.1 Stedelijke aantrekkelijkheid

Steden vormen van oudsher de economische centra van regio's. In een tijdperk waarin veel bedrijven 'footloose' zijn, vormen bevolkingsconcentraties ook een steeds belangrijker aspect van het vestigingsklimaat. Steden zijn belangrijk voor de economie omdat bedrijven agglomeratievoordelen ontleenen aan een locatie in de stad. Ze profiteren van elkaars nabijheid, een grotere en gespecialiseerdere arbeidsmarkt, markt van toeleveranciers en de aanwezigheid van gespecialiseerde kennis. Bedrijven profiteren er bovendien van bedoelde en onbedoelde overdracht van kennis en innovatie. In een steeds meer door kennis gedreven economie wordt dat almaar belangrijker.

Op landelijk niveau zijn de steden de motor van de economie. Daar groeide de afgelopen 25 jaar het aantal banen met 25%. Daarbuiten was dat 20%. Zeeland heeft geen grote (G4) of middelgrote (G32) stad en is de enige Nederlandse provincie die geen stad heeft met meer dan 70.000 inwoners. De grotere steden liggen als een hoefijzer rondom Zeeland. Wel heeft Zeeland met Middelburg en Vlissingen een aaneengesloten stedelijk gebied. In Zeeland zijn de steden steeds minder een economische motor. De werkgelegenheid is juist in de Zeeuwse steden afgenomen. Vooral Middelburg met een daling in de werkgelegenheid van 16% tussen 2011 en 2016 valt op.

Figuur 49 Stedelijkheid in Zeeland 2016

7.2 Zeehavens

De havens en de ermee verbonden activiteiten vormen voor Zeeland de belangrijkste economische motor. Een groot deel van de Zeeuwse werkgelegenheid komt voort uit de aanwezigheid van de zeehavens in het gebied. De havens in het Westerscheldebekken zijn volgens de Havenmonitor goed voor 15.500 directe arbeidsplaatsen en leveren indirect nog eens 16.800 arbeidsplaatsen op.

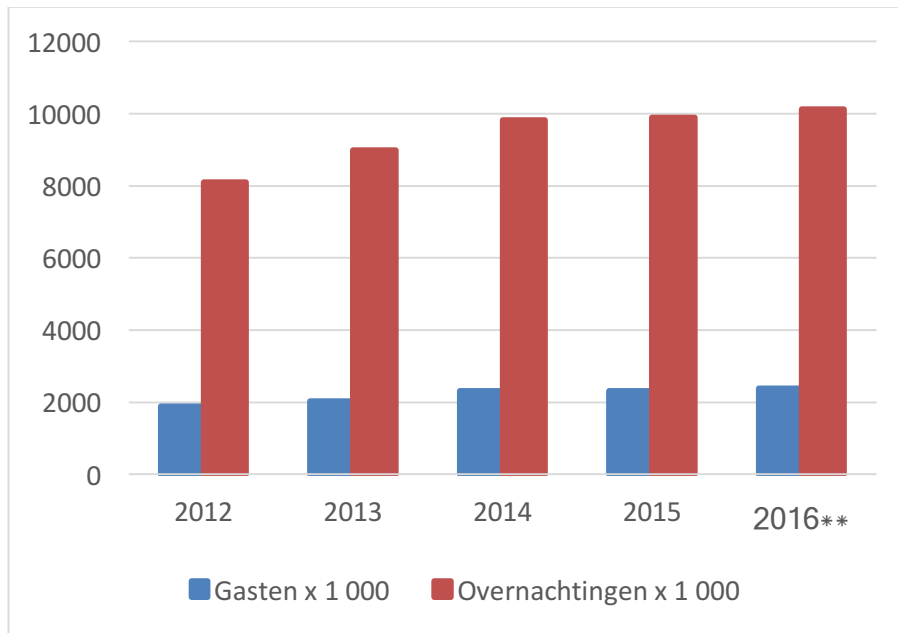
De haven- en havengerelateerde werkgelegenheid vertoont de laatste jaren een dalende trend. Wel groeit de economisch toegevoegde waarde van de havens. Het economie aandrijvende karakter van de haven is daarom vooral in toegevoegde waarde uit te drukken. De havenmonitor becijfert de direct en indirect toegevoegde waarde in 2015 op 5,1 miljard euro. Dat is bijna de helft van de bijdrage van Zeeland aan de landelijke economie.

Een nieuwe sluis bij Terneuzen is in aanbouw en is naar verwachting in 2022 gereed. De sluis zorgt voor betere toegang tot de havens van Gent en Terneuzen en voor een vlottere doorstroming van scheepvaart tussen Nederland, België en Frankrijk. De nieuwe sluis zal naar verwachting een economische impuls voor Zeeland betekenen evenals de voorgenomen fusie met de haven van Gent. Volgens de havendirecties zal de fusie een groei van 3.200 arbeidsplaatsen in de komende jaren met zich mee brengen.

7.3 Recreatie en toerisme

De recreatiesector is voor Zeeland een economische motor, omdat het mensen aan de regio bindt, zorgt voor veel werkgelegenheid en bedrijvigheid, culturele evenementen mogelijk maakt en een relatief hoog lokaal voorzieningspeil genereert. De reuring die het genereert heeft een positief effect op de (economische) aantrekkelijkheid van Zeeland voor mensen en bedrijven. Zeeland staat bekend als recreatieland. De kust met de zandstranden is in Zeeland de voornaamste toeristische trekker.

Met 2,4 miljoen gasten en 10,1 miljoen overnachtingen is Zeeland in 2016 één van de belangrijke toeristische gebieden in Nederland. In vijf jaar tijd is het aantal overnachtingen en gasten met een kwart gestegen. De prognose voor 2017 van ABN/AMRO voor de recreatiesector in Nederland is een groei van 3,3% (Prognose leisure, april 2017), waarbij vooral de verschuiving naar meer luxe en comfort voor goede resultaten zal zorgen. Voor Zeeland waar de verblijfsrecreatie steeds meer opschuift richting 'glamping', de luxere vormen van kamperen, zijn de economische vooruitzichten positief.

Figuur 50 Gasten en overnachtingen in Zeeland (Bron: CBS)

Een belangrijke ontwikkeling in de Zeeuwse recreatiesector is de verandering van het accommoderen van het traditionele kamperen met tenten en caravans naar meer en meer toeristische plaatsen op huisjesterreinen. Huisjesterreinen maken een breder seizoen mogelijk.

Er zijn in mei 2017 in een jaar tijd 10 vakantieparken bijgekomen en 8 kampeerterreinen verdwenen. Het aantal vakantieparken staat daarmee op 215. Dat is 14% van alle parken in Nederland en Zeeland bezet daarmee de tweede plaats. Het aantal vakantieparken benadert het aantal hotels (227) in Zeeland en is in vijf jaar tijd met liefst 46% gestegen. De meeste vakantieparken of huisjesterreinen zoals het CBS ze officieel aanduidt zijn nog steeds te vinden in Gelderland. Maar daar loopt het aantal juist terug. Gelderland heeft er nu 228.

		2012 mei	2017 mei*
Totaal logiesaccommodaties	Accommodaties	869	879
	Slaapplaatsen	144.476	147.723
Hotels/pensions/jeugdaccommodaties	Accommodaties	246	228
	Kamers	4.479	4.415
	Slaapplaatsen	10.315	10.071
Kampeertreinen	Accommodaties	447	394
	Slaapplaatsen	104.409	97.368
Huisjesterreinen	Accommodaties	147	215
	Slaapplaatsen	27.911	38.241
Groepsaccommodaties	Accommodaties	29	42
	Slaapplaatsen	1.841	2.043

De nieuwe parken hebben niet voor een toename van het aantal 'door stenen omgeven' slaappleaatsen in de provincie gezorgd. Het aantal is zelfs met 236 afgenomen en bedraagt nu 38.241. Zeeland moet daarmee Limburg met 41.775 en Gelderland met 39.843 slaappleaatsen op vakantieparken nog voor zich dulden.

Een Zeeuws vakantiepark met zomerhuisjes, stacaravans, (vakantie-)bungalows of (vakantie-)appartementen heeft nu een gemiddelde omvang van 178 slaappleaatsen. Dat is minder dan het landelijk gemiddelde van 198 slaappleaatsen. Wanneer alle recreatieve slaappleaatsen bezet zijn, heeft Zeeland er 148.000 mensen bij.

8. Clusters van beeldbepalende sectoren in Zeeland

De Zeeuwse economie heeft zoals in de eerdere hoofdstukken zichtbaar is geworden een specifiek karakter. De door het CBS gehanteerde gebruikelijke sectorenindeling sluit echter niet altijd even goed op aan op indelingen in economische clusters en thema's die de Provincie in haar beleid momenteel hanteert. Ook andere provincies hebben vaker moeite om de sectorindeling die wordt gehanteerd in de standaard bedrijvenindeling (SBI) te gebruiken voor hun beleidsontwikkeling. Dit is een bij het CBS bekend probleem en er wordt gewerkt aan een bedrijvenindeling die daar beter bij past. Om toch zicht te krijgen op de specifieke bedrijvigheid in Zeeland is ten behoeve van de arbeidsmarktmonitor Zeeland voor een aantal beeldbepalende sectoren op basis van sbi-codes een afbakening gemaakt. Sommige bedrijfsvestigingen zijn daarbij tot meerdere beeldbepalende sectoren gerekend.

Er wordt gebruik gemaakt van de LISA-statistiek. Die wijkt af van die van het CBS, maar maakt een voor Zeeland meer gedetailleerdere indeling mogelijk, waardoor de beeldbepalende sectoren gemakkelijker kunnen worden samengesteld. De totaalstellingen van vestigingen en banen worden met en zonder dubbel telling gegeven. Bijna 40% van de Zeeuwse bedrijven zijn toegerekend aan een of meerdere beeldbepalende sectoren. Het aantal banen in beeldbepalende sectoren is zelfs bijna de helft van alle banen in Zeeland. Het overzicht van het aantal bedrijfsvestigingen in Zeeland levert het volgende beeld op:

Tabel 5 Bedrijven die tot de beeldbepalende sectoren behoren. (Bron: Zeeuwse arbeidsmarktmonitor obv LISA)

	2012	2016	% Mutatie 2012-2016
Agro en food	2.942	3.209	9
Biobased	268	379	41
Logistiek	1.137	1.194	5
Maintenance	1.685	1.856	10
Water	295	316	7
Zorg	2.815	3.664	30
Energie	85	84	-1
Vrijtijdseconomie	3.465	3.663	6
Seafood, visserij en aquacultuur	346	382	10
totaal beeldbepalend (zonder dubbel telling)	12.377	13.952	13
totaal beeldbepalend (met dubbel telling)	13.038	14.747	13
totaal Zeeuwse economie	33.371	36.664	10

Ongeveer een derde deel van het Zeeuwse bedrijfsleven wordt tot de speerpuntsectoren gerekend. Energie is de sector met de minste vestigingen. Zorg, Agro en food en Vrijtijdseconomie kennen het grootste aantal vestigingen. De sectoren Zorg en Biobased laten tussen 2012 en 2016 de grootste stijging in

het aantal bedrijven zien, Energie is de enige de sector met een daling in het aantal vestigingen. De groei van het aantal bedrijfsvestigingen in de beeldbepalende sectoren is iets groter geweest dan van andere bedrijfsvestigingen in Zeeland. De enorme toename van het aantal bedrijfsvestigingen in de zorg kan verklaard worden doordat veel mensen met eerst een baan in de zorg als ZZP-er aan de slag zijn gegaan.

De Zorg is zowel in bedrijfsvestigingen als in werkzame personen de omvangrijkste beeldbepalende sector van Zeeland. Het aantal banen in Zeeland is tussen 2012 en 2016 gedaald. Het aantal banen bij bedrijfsvestigingen die zijn toegerekend aan de beeldbepalende sectoren is tussen 2012 en 2016 minder hard gedaald dan de banen bij de andere vestigingen in Zeeland. Bij een aantal beeldbepalende sectoren is het aantal banen zelfs toegenomen. Dat geldt voor Agro en Food, Biobased, Maintenance en de vrijetijdseconomie. Sterke dalers zijn Energie, Zorg en Logistiek. Ook landelijk is het percentage baanverliezers in transport- en logistieke beroepen gemiddeld over 2015 en 2016 groot (CBS). In de Zorg zijn veel banen van werknemers verloren gegaan, die voor een deel weer zijn opgevuld met ZZP-ers.

Tabel 6 Arbeidsplaatsen per beeldbepalende sector (Bron: Zeeuwse arbeidsmarktmonitor obv LISA).

	2012	2016	% Mutatie 2012-2016
Agro en food	13.635	14.043	3
Biobased	9.859	10.154	3
Logistiek	8.166	7.722	-5
Maintenance	4.083	4.181	2
Water	2.481	2.372	-4
Zorg	31.079	29.375	-5
Energie	2.719	2.462	-9
Vrijetijdseconomie	17.724	17.924	1
Seafood, visserij en aquacultuur	1.272	1.263	-1
totaal speerpuntsectoren (zonder dubbelingen)	83.512	81.557	-2
totaal speerpuntsectoren (met dubbelingen)	91.018	89.496	-2
totaal Zeeuwse economie	179.608	174.417	-3